

A-1214

Instytut Turystyki
Zakład Naukowo-Badawczy w Poznaniu

Zadanie badawcze R-4/90:

"ZASADY /WARUNKI/ FUNKCJONOWANIA TURYSTYCZNYCH
PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH NA RYNKU /W UKŁADZIE
WIELOSEKTOROWYM/"

Autorzy opracowania: dr Barbara Marcinkowska
mgr Adam Werschler

Kierownictwo naukowe: prof. dr hab. Stefan Bosiacki

Zlecniodawca: Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki

Poznań - październik 1991 r.

BIBLIOTEKA IV
Arch. i. Facc
Naukowe-Badawczych

A-1214

S P I S T R E Ś C I

	Strona
WSTĘP	3
1. UWARUNKOWANIA PRAWNE DZIAŁALNOŚCI PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH W TURYSTYCE	5
2. CHARAKTERYSTYKA PRÓBY I ZAKRES BADAŃ	20
3. WYNIKI EKONOMICZNE OSIĄGANE PRZEZ JEDNOSTKI GOSPODARCZE W TURYSTYCE. PREZENTACJA WYNIKÓW BADAŃ	23
3.1. Wykorzystanie potencjału usługowego	23
3.2. Liczba obsłużonych klientów i dynamika zmian	27
3.3. Kształtowanie się podstawowych mierników ekonomicznych podmiotów gospodarczych w turystyce	33
3.4. Analiza kosztów działalności jednostek gospodarczych w turystyce	44
3.5. Działalność inwestycyjna jednostek gospodarki turystycznej	53
3.6. Racjonalizacja zatrudnienia w jednostkach gospodarki turystycznej	55
4. ŹRÓDŁA UTRUDNIEŃ W FUNKCJONOWANIU PODMIOTÓW GOSPODARUJĄCYCH NA RYNKU TURYSTYCZNYM	60
5. PROCESY PRZEKSZTAŁCENIOWE W JEDNOSTKACH USPOŁECZNIONYCH W ŚWIETLE BADAŃ	65
BIBLIOGRAFIA	71

W S T Ę P

Twierdzenie, że turystyka jest poważną gałęzią gospodarki narodowej i zasługuje na stosowne traktowanie, jest dziś truizmem.

Wiadomo, że po przemyśle zbrojeniowym i przetwórstwie naftowym, turystyka zajmuje trzecie miejsce w kategorii opłacalności inwestowania.

Już dwa lata temu eksperci Banku Światowego wskazywali dwie dziedziny gospodarki polskiej warte ponoszenia nakładów. W tym kontekście wymieniono rolnictwo a ściślej tzw. gospodarkę żywnościową, oraz turystykę.

Cały świat, nie tylko rozwinięty, potrafi czerpać dochody z turystyki. Wiadomo, że Polska nie posiada super atrakcyjnych walorów /choć jest to temat do polemiki/, ma natomiast zniszczone do granic możliwości środowisko naturalne. Z drugiej strony kraj nasz ma atuty mogące przyciągać ruch turystyczny, jednym z nich jest tranzytowe położenie, nie bez znaczenia po zjednoczeniu Niemiec i rozpadzie Związku Radzieckiego. Być może warto byłoby stworzyć program rozwoju infrastruktury turystycznej połączony z regeneracją walorów naturalnych. Byłby on trudny w realizacji, ale nie niemożliwy. Inwestycje w tej dziedzinie byłyby pożądane, również ze społecznego punktu widzenia. Ponadto zwiększenie liczby cudzoziemców przybywających do Polski poprawiłoby być może wyobrażenie o naszym kraju, zwłaszcza gdyby natrafili w nim na dobre warunki podróży. To mogłoby wpłynąć pośrednio na inne sfery życia, w tym gospodarczego.

Wydaże się, że nie istnieje w chwili obecnej turystyczne lobby w sferach decyzyjnych szczebla centralnego. To krótkie, syntetyczne opracowanie winno zainteresować decydentów i przybliżyć im problematykę aktualnych problemów związanych z funkcjonowaniem gospodarki turystycznej w Polsce. Zwrócono uwagę na stan bazy materialnej i jej wykorzystanie, wyniki ekonomiczne podmiotów gospodarujących, a także na regulacje prawne i zaawansowanie procesów przekształceniowych w turystyce.

Zespół autorski wyraża nadzieję, że niniejsze opracowanie, choć w niewielkim stopniu, przyczyni się do ożywienia w tej gałęzi gospodarki narodowej i wykorzystania szansy, którą doceniono już w wielu krajach.

1. UWARUNKOWANIA PRAWNE DZIAŁALNOŚCI PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH W TURYSTYCE

W obecnym stanie prawnym usługi turystyczne mogą być świadczone przez bardzo szeroki krąg podmiotów gospodarczych, których działalność uregulowana jest w różnych aktach prawnych. Możliwość podejmowania takiej działalności mają następujące podmioty:

1/ przedsiębiorstwa państwowe, które działają na podstawie ustawy z dnia 25 września 1981 roku o przedsiębiorstwach państwowych /Dz. U. 1991 nr 18 poz. 80/ z późniejszymi zmianami,

2/ przedsiębiorstwa państwowe, które na mocy przepisów ustawy z dnia 13 lipca 1990 roku o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych /Dz. U. nr 51 poz. 298/ przekształcone zostały w spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością lub spółkę akcyjną,

3/ przedsiębiorstwa mieszane, posiadające kapitały różnych form własności uspołecznionej, działające na podstawie ustawy z dnia 10 lipca 1985 roku o przedsiębiorstwach mieszanych /Dz. U. nr 32 poz. 142/,

4/ przedsiębiorstwa zagraniczne, działające na podstawie ustawy z dnia 6 lipca 1982 roku o zasadach prowadzenia na terenie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości przez zagraniczne osoby fizyczne i prawne /Dz. U. 1989 nr 27 poz. 148/ z późniejszymi zmianami,

5/ spółki z udziałem zagranicznym, działające na podstawie ustawy z dnia 14 czerwca 1991 roku o spółkach z udziałem zagranicznym /Dz. U. nr 60 poz. 253/,

6/ spółki jawne prawa handlowego, działające na podstawie przepisów kodeksu handlowego /Rozporządzenie Prezydenta

Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 roku, Kodeks handlowy, Dz. U. nr 57 poz. 502 zwany dalej k.h./ w szczególności art. 75-140 k.h.,

7/ spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, działające na podstawie przepisów kodeksu handlowego, a w szczególności art. 158-306 k.h.,

8/ spółki akcyjne, działające na podstawie przepisów kodeksu handlowego, w szczególności art. 307-490 k.h.,

9/ spółdzielnie, działające obecnie na podstawie przepisów ustawy z dnia 16 września 1982 roku, Prawo spółdzielcze /Dz. U. nr 30 poz. 210/ z późniejszymi zmianami,

W przygotowaniu jednak znajduje się już nowa ustawa o prawie spółdzielczym, która została skierowana do Sejmu.

10/ spółki, prawa cywilnego działające na podstawie przepisów kodeksu cywilnego /Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku Kodeks cywilny Dz. U. nr 16 poz. 93, z późniejszymi zmianami zwana dalej w skrócie k.c./ w szczególności art. 860-875 k.c.,

11/ osoby fizyczne, podejmujące działalność na podstawie ustawy z dnia 23 grudnia 1988 roku o działalności gospodarczej /Dz. U. nr 41 poz. 324/ z późniejszymi zmianami,

12/ fundacje, działające na podstawie ustawy z dnia 6 kwietnia 1984 roku o fundacjach /Dz. U. 1991 nr 46 poz. 203/.

W obecnym stanie prawnym wszystkie wyżej wymienione podmioty gospodarcze mają pełne prawo do samodzielnego i niezależnego podejmowania decyzji dotyczących ich działalności gospodarczej, w zakresie świadczenia usług turystycznych.

W zakresie takiej działalności, żaden organ administracyjny,

czy też inny podmiot prawny nie może wydawać im poleceń ani też ograniczać ich działalności.

Należy nadmienić, iż to prawo do samodzielnego i niezależnego podejmowania działalności gospodarczej, w zakresie tutaj przez nas analizowanym, wynika wyraźnie z postanowień art. 1 ustawy z dnia 23 grudnia 1988 roku o działalności gospodarczej /Dz. U. nr 41 poz. 324/, który stanowi, że podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej jest wolne i dozwolone każdemu na równych prawach z zachowaniem warunków określonych przepisami prawa, a także art. 4 tejże ustawy, który brzmi: "Podmioty gospodarcze mogą w ramach prowadzonej działalności gospodarczej dokonywać czynności oraz działań, które nie są przez prawo zabronione". Te powyżej cytowane przepisy statuują zasadę wolności gospodarczej.

Niezależnie od cytowanych przepisów, zasada samodzielności i niezależności działania wyeksponowana jest w art. 2 ustawy o przedsiębiorstwach państwowych. Ponadto w art. 1 prawa spółdzielczego.

Umieszczenie takich przepisów w ustawie o przedsiębiorstwach ma niewątpliwie na celu wyeksponowanie samodzielności i niezależności organów przedsiębiorstwa państwowego, które jeszcze niedawno było ograniczane w swej samodzielności działania.

Podobnie było ze spółdzielniami, których działalność krępowały postanowienia jednostek takich jak: Centralne Związki Spółdzielcze, czy też Naczelna Rada Spółdzielcza.

Ostatnia jednak nowelizacja prawa spółdzielczego, dokonana w 1990 roku, zlikwidowała Centralne Związki Spółdzielcze, zaś Naczelna Rada Spółdzielcza uległa przekształceniu

i przeobrażeniu. Samodzielność poszczególnych spółdzielni jest obecnie w pełni zachowana.

Aby nie było nieporozumień już w tym miejscu należy wyjaśnić, że na świadczenie pewnych usług potrzebna jest koncesja. Wymagana jest ona w następujących przypadkach /w odniesieniu do usług turystycznych/:

1/ transport morski, lotniczy oraz wykonywanie innych usług lotniczych /art. 11 ust. 1 pkt 7 ustawy o działalności gospodarczej/;

2/ agencja i przedstawicielstwo na rzecz zagranicznych kontrahentów /Rozporządzenie Ministra o Współpracy Gospodarczej z Zagranicą z 21 grudnia 1989 roku, w sprawie wykazu towarów i usług, których obrót z zagranicą wymaga koncesji, Dz. U. nr 72 poz. 432/;

3/ wymiana walut obcych /art. 10 ustawy z dnia 13 lutego 1989 roku, Prawo dewizowe, Dz. U. nr 6 poz. 33/.

Sam fakt, że na świadczenie niektórych usług istnieje potrzeba posiadania koncesji, nie może być jednak uważany za ograniczanie samodzielności działania podmiotu gospodarczego w podejmowaniu określonej działalności.

Wprowadzenie wymogu koncesji, w tych przypadkach podyktowane było innymi ważnymi względami, w tym także i zawartymi przez Polskę umowami międzynarodowymi. Z uwagi również na istotę pewnych usług, do ich świadczenia potrzebne są szczególne kwalifikacje. Jeżeli zatem jakiś podmiot gospodarczy chce te usługi świadczyć, musi te kwalifikacje posiadać.

Należy bowiem tutaj podkreślić, że stosownie do art. 20 ustawy o działalności gospodarczej zasadą jest, że koncesję

należy udzielić, jeżeli ubiegający się o nią spełnia warunki przewidziane przepisami prawa do uzyskania koncesji. Odmowa zaś udzielenia z innych powodów koncesji, stosownie do art. 20 ust. 5 wyżej wymienionej ustawy, dopuszczalna jest tylko "ze względu na zagrożenie ważnego interesu gospodarki narodowej, obronności lub bezpieczeństwa państwa".

W tym stanie rzeczy trudno więc mówić, by koncesjonowanie niektórych czynności stanowiło ograniczenie działalności gospodarczej.

Obecna struktura organizacyjna osób prawnych, świadczących usługi turystyczne, gwarantuje również samodzielność i niezależność podejmowania decyzji gospodarczych tak, co do kierunku, jak i jakości świadczonych usług turystycznych.

Usługi turystyczne świadczone są na podstawie umów cywilnoprawnych. Stosownie zaś do art. 38 k.c. osoby prawne działają przez swe organy w sposób przewidziany w ustawie i opartym na niej statucie.

W przedsiębiorstwach państwowych stosownie do art. 30 ustawy o przedsiębiorstwach państwowych organami przedsiębiorstwa są: ogólne zebranie pracowników /delegatów/, rada pracownicza i dyrektor przedsiębiorstwa.

Zakres podejmowania i świadczenia usług turystycznych należy do kompetencji dyrektora, który zgodnie z art. 32 wyżej wymienionej ustawy zarządza przedsiębiorstwem i reprezentuje je na zewnątrz.

Dyrektor zaś stosownie do art. 33 wyżej wymienionej ustawy powoływany jest przez radę pracowniczą. W wyjątkowych tylko wypadkach, gdy rada pracownicza w terminie 6 miesięcy nie wykorzysta swych uprawnień, dyrektora powołuje organ założy-

cielski. Takim samym sposobem następuje powołanie dyrektora w przedsiębiorstwach nowo organizowanych.

Jeżeli zaś przedsiębiorstwo państwowe ma charakter wielozakładowy, wówczas stosownie do art. 26 ustawy o przedsiębiorstwach państwowych tworzenie zakładów i innych jednostek organizacyjnych, system kontroli wewnętrznej, stosunki prawne między jednostkami organizacyjnymi wchodzącymi w skład przedsiębiorstwa oraz zasady występowania w stosunkach prawnych z innymi jednostkami organizacyjnymi, określa statut przedsiębiorstwa. Statut ten zgodnie z art. 12 wyżej wymienionej ustawy, uchwała ogólne zebranie pracowników, na wniosek dyrektora przedsiębiorstwa.

Jeżeli przedsiębiorstwo państwowe, na podstawie ustawy z dnia 13 lipca 1990 roku o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, zostało przekształcone w spółkę prawa handlowego, wówczas to przekształcenie może przybrać charakter spółki z ograniczoną odpowiedzialnością lub spółki akcyjnej. Do tych spółek zgodnie z art. 7 wyżej wymienionej ustawy zasadniczo stosuje się przepisy k.h. ze zmianami wprowadzonymi tą ustawą. W zakresie tutaj omawianym, powołanie organów, upoważnionych do działania tj. zarządu następuje w drodze uchwał wspólników. Z tym jednak, że w pierwszym etapie przedsiębiorstwo państwowe staje się jednoosobową spółką Skarbu Państwa. W tym etapie zarząd jest więc powoływany przez organy Skarbu Państwa.

Przepisy o spółkach kodeksu handlowego stosuje się również do przedsiębiorstw mieszanych /art. 4 ustawy o przedsiębiorstwach mieszanych/ z tą różnicą, że wspólnicy, którzy tworzą to przedsiębiorstwo mogą ustanowić, że zamiast zarządu,

do prowadzenia spraw tego przedsiębiorstwa powołany zostanie dyrektor /art. 13 wyżej wymienionej ustawy/.

Jeżeli zaś przedsiębiorstwo turystyczne jest spółdzielnią, wówczas stosownie do art. 35 prawa spółdzielczego jej organami są walne zgromadzenie, rada nadzorcza i zarząd, z tym, że zarząd kieruje działalnością spółdzielni i reprezentuje ją na zewnątrz. Zarząd więc podejmuje działalność w sferze usług turystycznych.

Zgodnie z art. 49 prawa spółdzielczego członków zarządu, w zależności od postanowień zawartych w statucie, wybiera walne zgromadzenie lub rada nadzorcza.

W przypadku z kolei fundacji, stosownie do art. 10 ustawy o fundacjach, fundacją kieruje zarząd. Sposób powołania zarządu, jak również organizację wewnętrzną fundacji ustala fundator w statucie fundacji.

Wymienione na wstępie podmioty gospodarcze, działające na podstawie wskazanych tam aktów prawnych, z uwagi na swe struktury organizacyjne mają różne możliwości działania.

Bez wątpienia najmniejsze możliwości ekspansywnego oddziaływania w dziedzinie świadczenia usług turystycznych mają przedsiębiorstwa państwowe, działające na podstawie ustawy z dnia 25 września 1981 roku o przedsiębiorstwach państwowych /Dz. U. 1981, nr 18 poz. 80/ ^{1/}.

1/ W tym miejscu należy nadmienić, iż dwa przedsiębiorstwa państwowe PP "Orbis" i "Sports-Tourist" zostały już przekształcone w spółki /Jednoosobowa Spółka Skarbu Państwa/. Aktualnie jedynie Przedsiębiorstwa terenowe działają na podstawie ustawy o przedsiębiorstwach państwowych z 1981 roku

W przedsiębiorstwach tych bowiem majątek należy do anonimowego właściciela; jest po prostu niczyj. Prawo zaś powoływania dyrektora należy do rady pracowniczej, która za swą decyzję nie ponosi żadnej odpowiedzialności. Ponadto możliwa jest w każdej chwili zmiana pracowników tego przedsiębiorstwa, w drodze fluktuacji kadr /dotyczy to również członków rady pracowniczej/. Bardzo często zresztą sami pracownicy są zainteresowani natychmiastowym osiąganiem zysków, nie zaś długotrwałymi planami rozwoju przedsiębiorstw, a co się z tym wiąże i inwestycjami. Niepewna też jest pozycja dyrektora, który mogąc być w każdej chwili odwołany boi się podejmowania decyzji niepopularnych, a dotyczących racjonalizacji zatrudnienia przez zwolnienie części pracowników, czy też przeznaczenia uzyskanych dochodów na inwestycje, czy np. działalność reklamową, promocyjną, czy inne. Dlatego też ta forma przedsiębiorstw nie zasługuje na popularyzację, zaś obecnie działające przedsiębiorstwa winny ulec sprywatyzowaniu.

Działanie przedsiębiorstw państwowych jako spółek prawa handlowego powołanych w oparciu o ustawę z dnia 13 lipca 1990 roku /Dz. U. nr 51 poz. 298/ jest w porównaniu z przedsiębiorstwami państwowymi działającymi w oparciu o ustawę z 25 września 1981 roku znacznie korzystniejsze. Organy tego przedsiębiorstwa są powoływane przez organy Skarbu Państwa. Pozycja ich jest stabilniejsza.

W pierwszym etapie, gdy jest to jednoosobowa spółka Skarbu Państwa, występuje jednak ten mankament, że nadal nie ma ono faktycznego swego właściciela. Załoga przedsiębiorstwa może nie identyfikować się ze swoim przedsiębiorstwem, zwłaszcza wtedy, gdy nie jest zainteresowana kupnem udziałów w tym przed-

siębiorstwie, albo też, gdy nie jest zainteresowana sprzedażą udziałów określonym podmiotom - w szczególności, gdy ma to być pakiet kontrolny należący do właściciela zagranicznego. Może wreszcie być konflikt pomiędzy powołanym przez Skarb Państwa zarządem a załogą, co również nie wpłynie na efektywność pracy przedsiębiorstwa.

Dlatego też należy postulować, by ten etap prywatyzacji - tj. etap jednoosobowej spółki Skarbu Państwa - trwał jak najkrócej.

Należy również nadmienić, iż z kolei fundacje na pewno też nie mogą stanowić istotnego, liczącego się podmiotu na rynku usług turystycznych. Z uwagi na ich istotę fundacje mogą raczej pełnić rolę wspomagającą poprzez stworzenie zaplecza naukowego dla turystyki.

Podstawą też nie mogą być przedsiębiorstwa zagraniczne, działające na podstawie ustawy z dnia 6 lipca 1982 roku o zasadach prowadzenia na terenie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości i usług przez zagraniczne osoby fizyczne i prawne /Dz. U. 1989 nr 27 poz. 148/. Na podstawie tej ustawy nie można już bowiem zakładać nowych przedsiębiorstw, zaś założone mogą zostać przekształcone w spółki działające na podstawie ustawy z dnia 14 czerwca 1991 roku o spółkach z udziałem zagranicznym /Dz. U. nr 60 poz. 253/ /art. 34 wyżej wymienionej ustawy/. Ponadto struktura tych przedsiębiorstw dostosowana była do działania w systemie nakazowo-rozdzielczym z początku lat osiemdziesiątych i nie w pełni odpowiada obecnej strukturze gospodarki rynkowej.

Na pewno też ograniczony zakres oddziaływania mają przedsiębiorstwa turystyczne, działające jako spółki jawne kodeksu handlowego oraz spółki prawa cywilnego. W spółkach tych wspólnicy odpowiadają całym swoim majątkiem za zobowiązania spółki. Powoduje to, że przy tego typu spółkach wspólnicy nie angażują zbyt wielkiego kapitału i nie podejmują szerszej działalności gospodarczej.

Z kolei zupełnie z innych względów, ale również nie można uważać by optymalnym rozwiązaniem mogłyby być biura turystyczne prowadzone w formie spółdzielni. Spółdzielnie są co prawda podmiotami w pełni samodzielnymi, jednakże z reguły nie posiadają zbyt wielkiego kapitału. W przypadku zaś rozszerzenia działalności na cały kraj, brak jest więzi pomiędzy członkami, co może osłabić efektywne działanie.

Bez wątpienia korzystną i efektywną formą jest przedsiębiorstwo osób fizycznych. W nim bowiem zainteresowanie właściciela wynikami ekonomicznymi jest największe, może mieć największą swobodę podejmowania decyzji i operatywność działania. Zakres jednak oddziaływania takiego przedsiębiorstwa jest ograniczony do możliwości osobistej kontroli przez jego właściciela.

Powyższe uwagi nie oznaczają jednak, by w sferze usług turystycznych nie mogły działać przedsiębiorstwa prowadzone przez fundacje, czy też spółdzielnie oraz osoby fizyczne. Należy jednak mieć pełną świadomość ich możliwości działania. Wspomniane wyżej typy przedsiębiorstw mogą sprawnie działać, jeżeli będą to biura podróży o ograniczonym zakresie działania. Ich struktura organizacyjna nie stwarza bowiem korzystnych i efektywnych możliwości działania na szeroką skalę, obejmującą obszarem swej działalności całą Polskę i do tego świadcząc

usługi w sposób kompleksowy.

Optymalną formą organizacyjną dla przedsiębiorstw turystycznych jest spółka z ograniczoną odpowiedzialnością lub spółka akcyjna. Obydwie spółki umożliwiają bowiem zgromadzenie kapitału na tyle dużego, aby przedsiębiorstwa te mogły działać na terenie całej Polski i na poziomie odpowiednio konkurencyjnym z tego samego typu usługami świadczonymi na świecie. Jednocześnie obydwie spółki przez system wyboru i kontroli władz spółki, jaki jest unormowany w kodeksie handlowym umożliwiają każdemu członkowi kontrolę ich działalności i troskę o racjonalne wykorzystanie kapitału. Jeżeli zaś udziałowcami tego rodzaju spółek zostaną jej pracownicy, to tym bardziej wzrasta szansa zwiększenia efektywności ich pracy.

Obydwa typy spółki mogą tworzyć spółkę spółek czyli tzw. holding - jako bardzo efektywną formę działalności, a jednocześnie umożliwiają stworzenie warunków, w których każdy udziałowiec, zwłaszcza zatrudniony w takiej spółce, odczuwa zyski w zależności od efektów pracy.

Jak już wyżej podkreślano usługi turystyczne świadczone są na podstawie umów cywilnoprawnych, zawartych pomiędzy podmiotem gospodarczym świadczącym usługi turystyczne a klientem.

Usługi turystyczne zawierają się w ogólnym pojęciu usług - są jedną z ich form. Należy jednak nadmienić, iż polskie prawo cywilne nie definiuje pojęcia usługa. Jedynie na mocy art. 395 § 2 k.c. W nauce przyjmuje się, że usługami są czynności /działania/ świadczone innej osobie ^{2/}.

2/ Z. Radwański: Prawo zobowiązań, Warszawa 1986, s. 379

Świadczenie usług uregulowane jest szeregiem przepisów kodeksu cywilnego. W zakresie usług turystycznych - bo do nich ograniczamy niniejsze rozważania - odnosić się będą przepisy kodeksu cywilnego regulujące: zlecenie /art. 734-751 k.c./, prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia /art. 752-757 k.c./, umowę o dzieło /art. 627-646 k.c./, przechowanie /art. 835-845 k.c./, umowę przewozu /art. 774-793 k.c./, umowę spedycji /art. 794-804 k.c./, odpowiedzialność, prawo zastawu i przedawnienie roszczeń utrzymujących hotele i podobne zakłady /art. 846-852 k.c./.

Podstawowe jednak znaczenie mają przepisy o zleceniu. Stosownie bowiem do art. 750 k.c. do umów o świadczenie usług, które nie są uregulowane innymi przepisami, stosuje się odpowiednio przepisy o zleceniu.

Przy zawieraniu umowy na wykonanie /świadczenie/ usługi strony umowy, a więc przedsiębiorstwo turystyczne oraz klient, mają pełną zdolność kontraktową. Mogą więc samodzielnie kształtować umowę o świadczenie określonej usługi, z ograniczeniami jedynie zawartymi w kodeksie cywilnym. Ograniczenia te mają jednak charakter generalny, w tym sensie, że odnoszą się do wszelkich usług zawieranych według wyżej wymienionych przepisów. Nie ma więc specjalnych ograniczeń dotyczących świadczenia usług turystycznych.

Warto wreszcie podkreślić, że w obecnym systemie prawnym cena usług turystycznych jest ceną umowną, a więc kształtowana przez porozumienie stron. Zgodnie bowiem z postanowieniami ustawy z dnia 26 lutego 1982 roku o cenach /Dz. U. 1988 nr 27 poz. 195/ żadna z usług turystycznych nie jest objęta cenami urzędowymi, ani też cenami regulowanymi.

Należy na zakończenie zwrócić również uwagę na fakt, że obecna regulacja prawna świadczenia usług turystycznych jest korzystna dla przedsiębiorcy świadczącego te usługi. Przede wszystkim z uwagi na zakres jego odpowiedzialności za nienależyte wykonanie tych usług. Jak już wskazano dla świadczenia usług podstawowe znaczenie ma art. 750 k.c. Stosownie do tego przepisu do świadczenia usług, które nie są uregulowane innymi przepisami stosuje się odpowiednio przepisy o zleceniu tj. art. 734-751 k.c.

Przykładowo organizowanie wycieczki jest taką czynnością, do której właśnie stosuje się przepisy o zleceniu. Stwierdził to w swym orzecznictwie Sąd Najwyższy - por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 9 czerwca 1972 roku opublikowane w Orzecznictwie Sądu Najwyższego, Izba Cywilna 1973 nr 1 poz. 16. Przy organizowaniu wycieczek turystycznych, nie tylko zagranicznych lecz także i krajowych, bardzo często biuro podróży zleca wykonanie niektórych czynności, czy też elementów usługi innym biurom podróży, przewoźnikom, czy też innym podmiotom gospodarczym. Taka praktyka jest powszechna, zarówno w turystyce międzynarodowej, jak i w turystyce krajowej.

W naszym systemie prawnym taka praktyka jest prawnie dopuszczalna. Umożliwia ją art. 738 k.c., który stanowi, że przyjmujący zlecenie może powierzyć wykonywanie zlecenia osobie trzeciej tylko wtedy, gdy wynika to z umowy lub ze zwyczaju, albo gdy jest do tego zmuszony przez okoliczności. W takim przypadku obowiązany jest niezwłocznie zawiadomić dającego zlecenie. Art. 738 k.c. zezwala na bardzo szeroką możliwość odejścia od zasady, że przyjmujący zlecenie winien sam wykonać czynności zleczone mu przez dającego zlecenie.

Możliwość powierzenia wykonania zlecenia innym podmiotom, łączy się z osobnym uregulowaniem odpowiedzialności cywilnoprawnej, za nienależyte wykonanie usługi przez osobę trzecią. Normalnie bowiem, gdy przyjmujący zlecenie powierza wykonanie zlecenia innej osobie, mimo iż nie było podstaw do takiego powierzenia w świetle art. 738 kodeksu cywilnego, wówczas w pełni odpowiada za szkodę wywołaną zawinionym działaniem tej osoby trzeciej. W przypadku natomiast, gdy zgodnie z art. 738 kodeksu cywilnego przyjmujący zlecenie ma prawo powierzyć wykonanie zlecenia innej osobie - a jak już wspomniano to prawo umożliwia w szerokim zakresie takie powierzenie świadczenia usług, również i usług turystycznych - wówczas odpowiedzialność prawna przyjmującego zlecenie /a więc w omawianym tutaj przypadku - biura podróży/ jest ograniczona. Zgodnie bowiem z art. 738 § 1 zd. II kodeksu cywilnego w takim przypadku, przyjmujący zlecenia /biuro podróży/, odpowiada tylko za brak należytej staranności w wyborze zastępcy. Dla klienta, możliwość dochodzenia roszczeń jest w takim przypadku utrudniona. Musi on bowiem wykazać, że albo biuro podróży wiedziało o nieodpowiednich kwalifikacjach podmiotu, któremu powierzyło świadczenie usług w całości lub części, albo też mogło się o tym fakcie z łatwością dowiedzieć. Jest to niezmiernie trudne, chociażby z tego względu, iż w praktyce turystycznej z reguły powierza się świadczenie tych usług innym biurom podróży, czy innym podmiotom zawodowo trudniącym się świadczeniem pewnych usług, z turystyką związanych, które nie mają jakiegось zdecydowanie złej opinii. W tym stanie rzeczy wykazanie przez klienta, że biuro podróży -

z którym zawarł umowę - nie zachowało należytej staranności nie jest łatwym zadaniem.

Stąd też w literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na archaiczność obecnego unormowania prawnego ^{3/}. Wykorzystują to niejednokrotnie nieuczciwi przedsiębiorcy, zajmujący się świadczeniem usług turystycznych, których niska jakość usług przynosi im nienależne zyski.

Jest rzeczą zrozumiałą, że taki stan rzeczy prędzej czy później doprowadzi do zmian ustawodawczych, zaostrzających odpowiedzialność biur podróży za jakość świadczonych usług. Możliwość taką zresztą już dziś stwarza art. 384 kodeksu cywilnego, który stanowi, że w przypadkach, w których wymaga tego ochrona interesów konsumentów, Rada Ministrów może w drodze rozporządzenia określić szczegółowo warunki zawierania i wykonywania umów z udziałem konsumentów. Jak dotąd rozporządzenie to nie zostało jeszcze wydane.

3/ Z. Radwański, op. cit., s. 380 oraz cytowana tam literatura

2. CHARAKTERYSTYKA PRÓBY I ZAKRES BADAŃ

Zgodnie z założeniami przyjętymi w koncepcji badań, niezbędne było zebranie danych empirycznych w wybranych przedsiębiorstwach turystycznych. Rozesłano więc do kilkuset jednostek ankiety, po których oczekiwano podania danych sprawozdawczych, ilustrujących skutki podejmowanych decyzji, a także wielkości, które warunkują ich podejmowanie. Aby wybrana próba umożliwiała dokonywanie uogólnień, wybrano do ankietyzacji przedsiębiorstwa o różnym zasięgu przestrzennym działalności, jak i różnych rodzajach działalności, świadczących usługi turystyczne o niejednakowym standardzie, co może powodować i prawdopodobnie powoduje, niejednolite reakcje przedsiębiorstw na zmiany uwarunkowań zewnętrznych, uzależnione właśnie od rodzaju i struktury świadczonych usług. Wysłano więc ankiety do przedsiębiorstw należących do SA "Orbis", wojewódzkich /regionalnych/ przedsiębiorstw turystycznych, przedsiębiorstw spółdzielczych, PTTK, jak również do prywatnych biur podróży.

Odpowiedź nadesłało znacznie mniej przedsiębiorstw od tych, które otrzymały ankiety. Wskaźnik zwrotności ankiet w stosunku do liczby rozesłanych wynosi bowiem 30 %.

Celem ankiety, skierowanej do wyżej wymienionych przedsiębiorstw turystycznych, funkcjonujących na polskim rynku turystycznym, było uzyskanie odpowiedzi pozwalających stwierdzić, w jaki sposób zastosowane wobec nich instrumenty ekonomiczne oddziałują na sposób ich funkcjonowania. Ankieta ta winna umożliwić również empiryczne sprawdzenie prawidłowości zarysowujących się między poszczególnymi przedsiębiorstwami,

jak i pozwolić na określenie zasad funkcjonowania jednostek gospodarki turystycznej na rynku w aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej kraju. Ze względu na różnorodność badanych jednostek, ankietę podzielono na dwie części - pierwszą, dotyczącą wszystkich badanych jednostek i drugą, dotyczącą przedsiębiorstw uspołecznionych. Część pierwsza ankiety dotyczy zagadnień ogólnych, bowiem zawiera pytania dotyczące rodzaju prowadzonej działalności, bazy własnej przedsiębiorstwa, środków transportu i stopnia ich wykorzystania, stopnia wykorzystania potencjału, liczby obsłużonych klientów, wielkości zatrudnienia itp. - por. załącznik nr 1 w aneksie. W tej części ankiety zawarta jest również grupa pytań, dotyczących kryteriów ocen podmiotów gospodarujących, bowiem są to wielkości od maksymalizacji, względnie minimalizacji których zależą bezpośrednio efekty ekonomiczne, przejmowane przez przedsiębiorstwo, a przeznaczone na działalność rozwojową i dla pracowników. Pytania te dotyczą więc kosztów utrzymania przedsiębiorstw i udziału tych kosztów w kosztach ogółem, kształtowania się szeregu wskaźników m. in. zysku netto, stopy zysku, stopy rentowności, jak również polityki inwestycyjnej i sposobu finansowania inwestycji.

Z kolei druga część ankiety, zawierająca pytania do przedsiębiorstw uspołecznionych /państwowych i spółdzielczych/ dotyczy głównie restrukturalizacji. W niej bowiem pytamy o zmiany formy własności przedsiębiorstwa, przyczyny podjęcia procesu przekształceniowego w przedsiębiorstwie, wybór formy przekształceniowej i przeszkody, jakie napotymano w procesie przekształceniowym przedsiębiorstwa, jak również o ocenę procesów prywatyzacyjnych w turystyce.

Wszystkie pytania zawarte w ankiecie powinny być niezwykle pomocne przy próbach określenia takiego zestawu kryteriów, uwarunkowań, czynników oddziaływujących, aby mógł być on przydatny /przystosowany/ do warunków panujących w kraju, a przede wszystkim pozwalał na zaistnienie układu zmiennych zależnych, godzących interes przedsiębiorstwa z interesem ogólnospołecznym.

Należy również nadmienić, iż w celu ściślejszego wykazania zmian w strukturze funkcjonowania podmiotów polskiego rynku turystycznego, jak również wykazania zmian zachodzących w strukturze popytu na usługi turystyczne zakres czasowy badań obejmował lata 1989-1991.

3. WYNIKI EKONOMICZNE OSIĄGANE PRZEZ JEDNOSTKI GOSPODARCZE W TURYSTYCE. PREZENTACJA WYNIKÓW BADAŃ

3.1. Wykorzystanie potencjału usługowego

Analiza stopnia wykorzystania bazy materialnej przedsiębiorstw turystycznych potwierdza negatywne oddziaływanie ograniczenia popytu na funkcjonowanie gospodarki turystycznej. Mimo podejmowanych przez przedsiębiorstwa wielu działań mających na celu poprawę efektywności, zmniejszone w sposób drastyczny zapotrzebowanie na usługi turystyczne sprawia, że wskaźniki wykorzystania potencjału ulegają systematycznemu obniżaniu się.

W tabelach 1 i 2 przedstawiono dane odnośnie wykorzystania bazy noclegowej i transportowej badanych jednostek. Należy w tym miejscu nadmienić, iż dane dotyczące trzech kwartałów bieżącego roku należy porównywać z danymi dotyczącymi lat ubiegłych, z odpowiednią dozą ostrożności. W przypadku stopnia wykorzystania bazy należy pamiętać, że październik i listopad to typowe miesiące posezonowe, a ożywienia można się spodziewać dopiero pod koniec grudnia. Tak więc wskaźniki dotyczące minionej części roku mogą ulec dalszemu obniżeniu, na zakończenie czwartego kwartału.

Wykorzystanie obiektów noclegowych zmniejszało się z roku na rok o kilka lub kilkanaście punktów procentowych, w zależności od rodzaju podmiotu zarządzającego. Największą stabilizację w tym względzie stwierdzono w przypadku spółdzielczych biur podróży /tylko 6 punktów różnicy/, a najmniejszą u przedsiębiorstw państwowych o zasięgu terenowym /odpowiednio 19,3 punktów/. Omawiany wskaźnik najlepiej wypadł dla

Tabela 1

Stopień wykorzystania bazy noclegowej przedsiębiorstw turystycznych w latach 1989-1991.
/Wartości średnie w %/

Wyszczególnienie	L a t a		
	1989	1990	1991 ^{a/}
1. Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	80,1	75,2	72,4
2. Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	68,3	51,6	49,0
3. Przedsiębiorstwa spółdzielcze	65,2	60,9	59,2
4. Przedsiębiorstwa prywatne	73,1	61,2	59,1
5. Jednostki PTTK	76,4	63,5	58,3

a/ trzy kwartały 1991

Źródło: Dane empiryczne uzyskane w badanych przedsiębiorstwach. Przeliczenia własne

Tabela 2

Stopień wykorzystania bazy transportowej /autokarów/ przedsiębiorstw turystycznych
w latach 1989-1991. /Wartości średnie w %/

Wyszczególnienie	L a t a		
	1989	1990	1991 ^{a/}
1. Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	82,3	78,3	71,8
2. Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	69,0	48,7	42,1
3. Przedsiębiorstwa spółdzielcze	78,7	71,5	57,2
4. Przedsiębiorstwa prywatne	80,1	89,3	85,2
5. Jednostki PTTK	78,7	73,2	75,4

^{a/} trzy kwartały 1991

Źródło: Dane empiryczne uzyskane w badanych przedsiębiorstwach. Przeliczenia własne

przedsiębiorstwa ORBIS - SA - 7,7 punktów procentowych różnicy w ciągu trzech lat, przy jednoczesnym wysokim poziomie - zawsze powyżej 70,0 % wykorzystania. Kategoria ogólnokrajowych przedsiębiorstw państwowych w przypadku niniejszych rozważań tworzona jest przez jednostki organizacyjne tej spółki. W pozostałych grupach wskaźnik wykorzystania miejsc noclegowych kształtuje się obecnie na poziomie poniżej 60,0 %, a wielkość minimalną odnotowano dla terenowych przedsiębiorstw państwowych - 49,0 %.

Wskaźniki dotyczące wykorzystania autokarów są nieco wyższe. W przypadku jednostek PTTK i przedsiębiorstw prywatnych stwierdzono nawet wahania o charakterze rosnącym. W trzech kwartałach br. grupy te osiągnęły poziom, odpowiednio: 75,4 i 85,2 %. Najmniej eksploatowano posiadane pojazdy w terenowych przedsiębiorstwach turystycznych - analogicznie 42,1 %. W tej grupie stwierdzono również najmniejszą stabilność poziomu wskaźnika, aż 26,9 punktów procentowych przy tendencji malejącej. Z kolei najmniejsze wahania odnotowano dla grup wymienionych wcześniej oraz ogólnokrajowych przedsiębiorstw państwowych, poniżej 10,0 punktów różnicy.

Otrzymane wskaźniki wykorzystania bazy materialnej należy analizować w ścisłym związku z aktualną kondycją gospodarki turystycznej i gospodarki w ogóle. W przeciwnym razie ich poziom nie mógłby budzić niepokoju. Truizmem jest bowiem twierdzenie, że wysoka jakość usług hotelarskich w krajach wysoko rozwiniętych jest między innymi wynikiem oszczędnej eksploatacji bazy. Nie dziwi dla przykładu fakt wykorzystania danego obiektu tylko w 30,0 % w skali roku. Podobnie rzecz

ma się z autokarami, dla których analogiczne wskaźniki są wyższe, wiadomo jednak, że nie mogą one kursować bez przerwy. W obecnej chwili malejące wykorzystanie bazy materialnej przedsiębiorstw turystycznych w Polsce należy widzieć przede wszystkim w kontekście zmniejszania się ich obrotów, a co za tym idzie dochodów. Sytuacja, w której brakuje środków na inwestycje odtworzeniowe, nie mówiąc o rozwojowych nie stwarza podstawy do pomyślnych prognoz. Jedyną przesłanką optymistyczną może być fakt, iż część badanych jednostek cechuje większa łatwość w dostosowywaniu się do trudnych warunków funkcjonowania, znajdująca wyraz nawet w zwiększonym wykorzystaniu posiadanego potencjału usługowego.

3.2. Liczba obsłużonych klientów i dynamika zmian

Analiza liczby klientów przedsiębiorstw turystycznych potwierdza bodaj najdobitniej ograniczenie popytu, skutki którego dotyczą wszystkich działających na rynku usługodawców. Przeprowadzono ją w trzech przekrojach, dzieląc ruch turystyczny według kryterium kierunku wyjazdu. Średnią, dla poszczególnych grup przedsiębiorstw, odniesiono do przeciętnego w nich zatrudnienia. Pozwala to uwiarygodnić wzajemne porównanie, gdyż, jak wiadomo, wśród respondentów znajdowały się jednostki dysponujące dużym potencjałem, jak i mniejszym. Otrzymane wyniki przedstawiono w tabelach 3, 4 i 5. Dane dotyczące roku bieżącego ulegną jeszcze zmianie, dzięki powiększeniu liczby turystów o klientów obsłużonych w czwartym kwartale. Nie należy się jednak spodziewać znacznego wzrostu obliczonych wskaźników.

W turystyce krajowej spadek uczestnictwa najbardziej dotknął sektora uspołecznionego. W bieżącym roku omawiane wskaźniki zmniejszyły się kilkakrotnie w stosunku do 1989 roku. Największy spadek odnotowano w przypadku przedsiębiorstw spółdzielczych i państwowych terenowych - odpowiednio 10 i 6 razy. Na tym tle stosunkowo dobrze prezentuje się analogiczny wskaźnik obliczony dla jednostek PTTK. W badanym okresie średnia liczba obsługowanych turystów zmniejszyła się o niewiele więcej niż 50,0 %. Należy jednak pamiętać, że wśród klientów PTTK znajduje się sporo uczestników imprez krótkich - jedno- i dwudniowych, typu rajdy, zloty, itd. Niewątpliwie ma to wpływ tak na dynamikę wskaźnika, jak i na wysoką wartość. Najbardziej stabilną pozycję na rynku, w zakresie obsługi krajowego ruchu turystycznego, mają przedsiębiorstwa prywatne, mimo iż nie jest to najważniejsza dziedzina ich działalności. Ich oferta kierowana jest do określonego klienta, przeważnie nie posiadającego trudności finansowych. Dotyczy to rzecz jasna tych firm, które istnieją już kilka lat i nie są przedsięwzięciami sezonowymi. Stąd stosunkowa stałość wskaźnika.

Jako najczęstszą przyczynę regresu w turystyce krajowej wskazywano drastyczne ograniczenie popytu na wycieczki szkolne. Te tradycyjnie organizowane na wiosnę i jesienią imprezy autokarowe obsługiwały przede wszystkim duże, od dawna funkcjonujące na rynku przedsiębiorstwa. Uczniowie, którzy stanowili znaczny odsetek wśród klientów, rezygnują z wyjazdów lub z usług pośredników.

Tabela 3

Klienci przedsiębiorstw turystycznych w latach 1989-1991, w przeliczeniu na 1 zatrudnionego w przedsiębiorstwie. Liczba średnia w ciągu roku

T u r y s t y k a k r a j o w a

Wyszczególnienie	L a t a		
	1989	1990	1991 [✱]
1. Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	1 248,5	815,0	309,2
2. Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	123,1	37,6	22,5
3. Przedsiębiorstwa spółdzielcze	1 764,7	630,0	166,7
4. Przedsiębiorstwa prywatne	44,3	38,6	26,5
5. Jednostki PTTK	2 335,4	1 320,9	1 013,1

[✱] Trzy kwartały 1991

Źródło: Dane uzyskane w badanych przedsiębiorstwach turystycznych. Przeliczenia własne

Analizowany wskaźnik obniżył się również w przypadku obsługi klientów wyjeżdżających za granicę. Granice tego spadku wyznaczył przedział od trzy- do sześciokrotnego. Sytuacja jest więc nieco lepsza, niż w przypadku turystyki krajowej. Najstabilniejszą pozycję mają przedsiębiorstwa prywatne, oraz państwowe ogólnokrajowe i jednostki PTTK. Wydaje się, że pierwsze z nich zawdzięczają to wrodzonej operatywności i konieczności dążenia do maksymalizacji zysku, a także możliwości stosowania cen konkurencyjnych. Przedsiębiorstwa sfery uspołecznionej wchodzi w gospodarkę rynkową obciążone tradycyjnie wysokimi kosztami, także osobowymi i rozbudowanymi, dawnymi strukturami, nie sprawdzającymi się w realiach rynku konsumenta. Dobrą pozycję części z nich można tłumaczyć faktem, iż w latach 80-tych obecna spółka ORBIS i Biuro Turystyki Zagranicznej PTTK znacznie wyprzedzały pozostałe podmioty działające na rynku turystycznym w kategorii pośredniczenia w wyjazdach obywateli Polski za granicę. Zwyczajowość w postępowaniu poparta dobrą opinią o jakości usług świadczonych przez te firmy sprawia, że nadal część osób - dawnych klientów korzysta z ich oferty. Omawianie przyczyn spadku popytu na wyjazdy zagraniczne za pośrednictwem przedsiębiorstw turystycznych nie wydaje się w tym miejscu celowe. Powszechnie wiadomo, iż takie elementy nowej rzeczywistości jak łatwość zdobycia paszportu, zniesienie obowiązku posiadania wiz do wielu krajów Europy, czy dostępność biletów lotniczych komunikacji międzynarodowej /drogie, ale nie występują problemy z rezerwacją/ sprawiły, że wielu turystów decyduje się na samodzielne organizowanie podróży. Abstrahuje się w tym miejscu od zjawiska

Tabela 4

Klienci przedsiębiorstw turystycznych w latach 1989-1991, w przeliczeniu na 1 zatrudnionego w przedsiębiorstwie. Liczba średnia.

T u r y s t y k a z a g r a n i c z n a w y j a z d o w a

Wyszczególnienie	L a t a		
	1989	1990	1991 ^{a/}
1. Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	804,2	363,1	187,9
2. Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	138,2	101,9	31,0
3. Przedsiębiorstwa spółdzielcze	494,1	323,2	81,7
4. Przedsiębiorstwa prywatne	273,9	108,8	92,5
5. Jednostki PTTK	673,1	405,7	151,0

a/ Trzy kwartały 1991

Źródło: Dane uzyskane w badanych przedsiębiorstwach turystycznych. Przeliczenia własne

rezygnacji z uczestnictwa w turystyce w ogóle, głównie z przyczyn finansowych, charakterystycznego dla całości popytu turystycznego w Polsce.

Wartość wskaźnika dotycząca obsługi turystów przyjeżdżających do naszego kraju jest relatywnie niższa, niż w przypadku turystyki krajowej i zagranicznej przyjazdowej, ale nie charakteryzuje go zdecydowana tendencja spadkowa. Mało tego, na pewnych odcinkach zaobserwowano wzrost. Tabela 4, a ściślej zaprezentowane w niej dane potwierdzają likwidację, a w każdym razie ograniczenie monopolu ORBIS-u w dziedzinie obsługi zagranicznej turystyki przyjazdowej. Jak wiadomo monopol ten utrzymywał się w Polsce do końca lat 80-tych, mimo reform podejmowanych w gospodarce turystycznej i nie tylko. Decydujący wpływ na taki stan rzeczy miał fakt posiadania prawie całości krajowej bazy noclegowej odpowiadającej zachodnim standardom. Okazało się jednak, iż ogromne znaczenie miały również regulacje prawne, które umożliwiły decentralizację decyzji w zakresie zawierania umów z partnerami zagranicznymi. Usamodzielnienie w tym względzie podmiotów działających na niższym niż centralny poziomie zaowocowało pewnym ożywieniem. Rok 1990 wypadł zdecydowanie korzystniej od poprzedniego dla terenowych przedsiębiorstw państwowych, przedsiębiorstw prywatnych i jednostek PTTK. Trend ten nie utrzymał się w roku następnym. Przyczyn należy upatrywać we wciąż istniejącym ograniczeniu w zakresie odpowiedniej bazy materialnej, a także w relacjach cenowych. Dla obywateli dawnych krajów komunistycznych ceny w Polsce są wysokie, z kolei stały i sztuczny

kurs dolara nie przyciąga turystów z państw zachodnich, poza rzecz jasna grupami szczególnie zainteresowanymi. Należy uwzględnić tu różnego pochodzenia Polonię oraz Niemców. Ci ostatni, mimo niedoskonałej infrastruktury turystycznej w Polsce, chętnie odwiedzają tereny, które przez stulecia należały do ich ojczyzny. Przybywają też do innych części naszego kraju. Przykładem szybkiej reakcji na koniunkturę w tym względzie jest działalność jednostek PTTK, które organizują szereg imprez turystyki kwalifikowanej z myślą o zachodnich sąsiadach. Oferta w postaci tras caravaningowych, rowerowych czy wodnych po Mazurach, Pomorzu i Dolnym Śląsku od kilku lat znajduje dobre przyjęcie. Wysoki wskaźnik odnośnie obsługi klientów zagranicznych jaki w analizowanym okresie uzyskało PTTK z pewnością pozostaje w związku ze wspomnianymi działaniami.

3.3. Kształtowanie się podstawowych mierników ekonomicznych podmiotów gospodarczych w turystyce

Efektywność ekonomiczną przedsiębiorstwa można mierzyć rentownością lub zyskiem.

Podstawowym miernikiem oceny działalności gospodarczej prowadzonej przez podmioty, działające na rynku turystycznym jest niewątpliwie wynik finansowy - stanowiący różnicę między przychodem ze sprzedaży a kosztami własnymi, pomniejszoną o podatek obrotowy i powiększoną o dotacje budżetowe oraz skorygowany o różnice wyrównawcze z tytułu cen, jak też saldo strat i zysków nadzwyczajnych ^{4/}.

4/ J. Kaleta: Finanse przedsiębiorstw w warunkach reformy gospodarczej, PWE, Warszawa 1985, s. 45

Tabela 5

Klienci przedsiębiorstw turystycznych w latach 1989-1991, w przeliczeniu na 1 zatrudnionego w przedsiębiorstwie. Liczba średnia.

T u r y s t y k a z a g r a n i c z n a p r z y j a z d o w a

Wyszczególnienie	L a t a		
	1989	1990	1991 ^{a/}
1. Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	22,2	19,7	16,3
2. Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	4,5	11,9	8,8
3. Przedsiębiorstwa spółdzielcze	14,1	12,5	16,1
4. Przedsiębiorstwa prywatne	23,4	25,2	23,8
5. Jednostki PTTK	26,9	28,8	29,0

^{a/} Trzy kwartały 1991

Źródło: Dane uzyskane w badanych przedsiębiorstwach turystycznych. Przeliczenia własne

Należy nadmienić, iż w ciągu ostatnich lat obserwowaliśmy zjawisko znacznego wzrostu zysków przedsiębiorstw w warunkach stagnacji, a nawet spadku produkcji, czy świadczenia usług, obniżania jakości wyrobów i nieliczenia się z kosztami własnymi. Wzrost zysku w takiej sytuacji następuje kosztem interesu społecznego. Stąd też istnieje konieczność przeciwdziałania takiej sytuacji. Nie dyskwalifikuje to jednak zysku jako kategorii ekonomicznej, lecz warunki, w jakich jest on realizowany. W sytuacji rynku producenta, zmonopolizowanych struktur produkcji, braku konkurencji zewnętrznej - czyli w sytuacji, w jakiej do niedawna znajdowała się gospodarka naszego kraju - osiągany zysk nie był obiektywizowany. Nie mógł on tym samym odzwierciedlać właściwie efektywności pracy jednostek gospodarczych, a więc ztracał walory syntetycznego miernika ich oceny.

Jeżeli nawet założymy, że w tej chwili istnieje możliwość obiektywizacji zysku, to nie zawsze może on odzwierciedlać wyniki działalności jednostek. Gdy przykładowo przedsiębiorstwo, czy zakład hotelarski stawia sobie za cel umocnienie swojej pozycji na rynku, dostosowanie towarów, świadczonych usług i ich cen do poziomu określonych grup odbiorców, to w ramach przyjętej strategii wprowadza zróżnicowane ceny, obniża je lub podwyższa itp. Działania takie mogą wywoływać krótkookresowe wahania w poziomie zysku.

Dlatego też ocenę działalności podmiotów gospodarczych na podstawie osiąganego zysku należałoby przeprowadzić w dłuższym okresie. Ocena tej działalności w długim okresie będzie właściwa, jeżeli zysk będzie analizowany na tle tendencji rozwojo-

wych ^{5/}. Jest to konieczne dla sprawnego finansowania działalności rozwojowej. Należy jednak nadmienić, iż preferencyjność zysku może być ograniczona lub zniekształcona, jeśli oprócz zysku pojawią się inne, ważne dla przedsiębiorstwa mierniki syntetyczne. W takich wypadkach rola zysku jako kryterium wyboru maleje. Ponadto, wskaźniki absolutne w ogóle w niedostatecznym stopniu umożliwiają ocenę działalności gospodarczej przedsiębiorstw i zakładów. Wydaje się więc, że odpowiedniejsze są wskaźniki relatywne, wyrażające w sposób pewniejszy efekty gospodarowania. Do jednych z najważniejszych możemy zaliczyć miernik oceny, jakim jest stopa zysku. Wyraża bowiem efektywność zaangażowanego kapitału w procesie wytwórczym, umożliwia zatem przeprowadzenie oceny porównawczej osiągniętej efektywności przez poszczególne przedsiębiorstwa, nakłania do racjonalnej gospodarki posiadanym majątkiem trwałym czy obrotowym, jak również stwarza bodźce do wykorzystania zdolności produkcyjnej i optymalizacji zapasów środków obrotowych. Dzięki swojemu syntetycznemu charakterowi ma tę istotną zaletę, że ściśle się wiąże z celem całego przedsiębiorstwa. Oczywiście syntetyczny charakter tego miernika stwarza dyrektorowi przedsiębiorstwa znaczne pole manewru. Może on manewrować poszczególnymi składnikami kosztów w celu zwiększenia bieżącego zysku np. opóźniać niektóre remonty lub w ogóle ich zaniechać, manewrować zapasami materiałów itp. Wprawdzie stosowanie stopy zysku jako miernika oceny przedsiębiorstwa pozwala mu prowadzić grę ekonomiczną z otoczeniem,

5/ R. Vernon, *Sovercignty at bay the Multinational Spread of US Enterprises*, New York - London 1974

a jednocześnie zwalnia je z bieżącej ingerencji w kierowaniu podległymi jednostkami. Z punktu widzenia całego przedsiębiorstwa jest to konieczny koszt procesu rzeczywistej decentralizacji.

Niewątpliwie stopa zysku stwarza znaczne zainteresowanie wykorzystaniem posiadanego przez daną jednostkę gospodarczą majątku, co ma w praktyce polskiej podstawowe znaczenie. Może ona również skłaniać przykładowo do zmian struktury produkcji czy świadczenia usług, gdyż opłaca się produkować droższe asortymenty czy świadczyć droższe usługi. Takie zmiany, wywołane chęcią zwiększania zysku, mogą być bardzo dotkliwe dla społeczeństwa, gdyż mogą one pogłębiać trudności na rynku, powodując niezadowolenie na skutek nieuwzględnienia w stopniu dostatecznym preferencji społeczeństwa.

Kształtowanie się stopy zysku w przedsiębiorstwach turystycznych funkcjonujących na polskim rynku postaramy się pokazać na kilku przykładach. Postaramy się przede wszystkim wykazać, czy kryterium oceny, jakim jest stopa zysku, rzeczywiście stymuluje do lepszego i bardziej oszczędnego wykorzystania posiadanego potencjału. Stopa zysku wzrasta, jeżeli w porównaniu z okresem poprzednim tempo wzrostu zysku jest jeszcze większe od tempa wzrostu majątku przedsiębiorstwa. Należy nadmienić, iż w praktyce było to zadanie trudne do określenia, bowiem o ile wartość zysku zawsze jest ujmowana w sprawozdawczości prowadzonej przez przedsiębiorstwa i wskazuje na tendencje zmian, o tyle wartość środków trwałych i obrotowych w ewidencji przedsiębiorstw pozostawała do końca 1989 roku bez zmian w każdym roku z wyjątkiem przeszacowania w 1983 roku /dopiero począwszy od 1990 roku następuje stałe uaktualnianie

wartości środków trwałych i obrotowych przedsiębiorstw/.
W takiej sytuacji nawet najmniejszy wzrost zysku powodował jej zwiększenie, nie odzwierciedlając faktycznego stanu.
Wielkość stopy zysku badanych przedsiębiorstw przedstawiamy w poniższej tabeli.

Tabela 6

Kształtowanie się stopy zysku w badanych przedsiębiorstwach turystycznych w latach 1989-1990 /wartości średnie/

Lp.	Wyszczególnienie	L a t a	
		1989	1990
1.	Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	18,16	17,3
2.	Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	14,20	12,20
3.	Przedsiębiorstwa spółdzielcze	8,63	8,43
4.	Przedsiębiorstwa prywatne	13,3	4,7
5.	Jednostki PTTK	8,64	3,07

Źródło: Dane empiryczne uzyskane w badanych przedsiębiorstwach

Jak wynika z tabeli 6 najwyższą stopą zysku charakteryzują się przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe i terenowe. Pozwala nam to na stwierdzenie, iż wielkość przedsiębiorstwa ma wpływ na kształtowanie się stopy zysku.

Reasumując możemy powiedzieć, iż przedsiębiorstwa, które różnią się wielkością a przede wszystkim produktywnością

majątku wyraźnie zróżnicowane są pod względem stopy zysku. Wiadomo bowiem, iż przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe - aktualnie przekształcone w jednoosobowe spółki Skarbu Państwa posiadają największą bazę materialną a co z tym związane wysoką wartość środków trwałych i obrotowych, w przeciwieństwie do przedsiębiorstw prywatnych czy jednostek PTTK.

Należy w tym miejscu nadmienić, iż większa produktywność przedsiębiorstwa łagodzi skutki relatywnie wyższego poziomu kosztów i przyczynia się do osiągnięcia wysokiej stopy zysku. Stąd też wynika, iż stosowanie w turystyce miernika oceny, jakim jest stopa zysku ma duże znaczenie ze względu na rolę bazy w świadczeniu usług.

W obecnych warunkach, wynik finansowy w postaci stopy zysku zaczyna dopiero stanowić podstawowy miernik oceny działalności ekonomicznej przedsiębiorstw. Nie mógł on być podstawowym miernikiem oceny działalności przedsiębiorstw w poprzednich latach, bowiem mieliśmy do czynienia z monopolizacją rynku turystycznego, utrzymywał się rynek producenta, a ponadto podmioty gospodarcze miały uprawnienia do swobodnego kształtowania cen na podstawie kosztów własnych.

W aktualnej jednak sytuacji, w której ceny zaczynają się kształtować na poziomie równowagi rynkowej, uwzględniającej zarówno rynek krajowy, jak i zagraniczny, w sytuacji, w której podstawową sprawą stało się oderwanie cen od kosztów, które muszą wpływać na osiągane przez przedsiębiorstwa zyski a nie cenę możemy mówić o spełnieniu podstawowych warunków osiągnięcia stanu, w którym właśnie stopa zysku może być podstawowym

miernikiem oceny działalności przedsiębiorstw turystycznych.

Na wstępie niniejszych rozważań zaznaczyliśmy, iż efektywność ekonomiczną przedsiębiorstwa można mierzyć również rentownością. Kryterium rentowności można uznać, obok stopy zysku, za jedno z podstawowych kryteriów oceny ekonomicznej działalności przedsiębiorstw. Innymi słowy skutki gospodarcze turystyki można ocenić pozytywnie wówczas, gdy wartość sprzedanych towarów i usług przewyższa koszty poniesione przy ich wytwarzaniu.

Jak wiadomo, podstawowym zadaniem przedsiębiorstwa jest jak najlepsze zaspokojenie potrzeb społecznych, zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Zadania te powinny być realizowane przy zachowaniu zasady racjonalnego gospodarowania, czego odbiciem byłby wzrost wydajności działań, utrzymanie urządzeń w sprawności technicznej, a także maksymalne wykorzystanie posiadanej bazy turystycznej. Zgodnie z wymogami rozrachunku gospodarczego przez rentowność przedsiębiorstwa rozumie się stan, w którym wpływy ze sprzedaży produktów czy usług nie tylko pokrywają poniesione koszty własne, lecz także tworzą nadwyżkę w stosunku do nakładów poniesionych przez to przedsiębiorstwo ^{6/}.

Rentowność wyraża stosunek osiągniętej w działalności gospodarczej nadwyżki nad kosztami jej prowadzenia do innych wielkości np. do zaangażowanego kapitału, obrotu, kosztów własnych, funduszu płac, środków trwałych.

W tabeli 7 przedstawiamy wskaźniki rentowności dla poszczególnych rodzajów przedsiębiorstw.

6/ A. Kornak, Analiza ekonomiczna przedsiębiorstwa turystycznego, AE Wrocław 1977, s. 189

Tabela 7

Kształtowanie się wskaźnika rentowności w przedsiębiorstwach turystycznych w latach 1989-1990. /Wartości średnie/

Lp.	Wyszczególnienie	L a t a	
		1989	1990
1.	Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	28,83	22,64
2.	Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	19,3	18,8
3.	Przedsiębiorstwa spółdzielcze	11,49	9,3
4.	Przedsiębiorstwa prywatne	14,7	6,7
5.	Jednostki PTTK	6,21	2,89

Źródło: Dane empiryczne uzyskane w badanych przedsiębiorstwach

Jak wynika z tabeli 7 podobnie, jak w przypadku kształtowania się stopy zysku najwyższy wskaźnik rentowności mają przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe i terenowe. Ponadto zarówno w przypadku stopy zysku, jak i wskaźnika rentowności wymienione dwa rodzaje przedsiębiorstw oraz przedsiębiorstwa spółdzielcze charakteryzują się najniższym spadkiem tych wskaźników w stosunku do 1989 roku. Spadek ten przedstawiamy w tabeli 8.

Tabela 8

Spadek stopy zysku i wskaźnika rentowności w 1990 roku
w porównaniu z 1989 rokiem /wartości średnie w %/

Lp.	Wyszczególnienie	Stopa zysku	Wskaźnik rentowności
		Spadek w 1990 roku w po- równaniu z 1989 rokiem	
1.	Przedsiębiorstwa pań- stwowe ogólnokrajowe	5,0	21,5
2.	Przedsiębiorstwa pań- stwowe terenowe	14,1	2,6
3.	Przedsiębiorstwa spółdzielcze	2,4	19,1
4.	Przedsiębiorstwa prywatne	65,0	54,5
5.	Jednostki PTTK	64,5	53,5

Źródło: Dane empiryczne uzyskane w badanych przedsiębior-
stwach. Przeliczenia własne

W tym miejscu należałoby się zastanowić, jakie czynniki wpływają na rentowność przedsiębiorstwa turystycznego i jakie działania powinno podejmować przedsiębiorstwo, aby osiągać jak najlepsze wyniki ze swojej działalności?

Najogólniej czynniki wpływające na rentowność przedsiębiorstwa możemy podzielić na czynniki obiektywne, czyli niezależne od przedsiębiorstwa np. sezonowość lub sytuacja polityczna danego kraju oraz na czynniki subiektywne, zależne od przedsiębiorstwa. Bardziej szczegółowy podział wykazuje, że na poziom rentowności wpływa wiele czynników między innymi:

zysk operacyjny uzależniony od kosztów własnych /w tym kosztów sprzedaży/, dynamiki sprzedaży produktów i usług, cen sprzedaży, opłat i podatków; jakość wytwarzanych produktów i świadczonych usług, warunkująca wzrost popytu na nie; oprocentowanie środków trwałych, opodatkowanie środków obrotowych i zatrudnienia oraz straty i zyski nadzwyczajne przedsiębiorstwa.

Wśród tych czynników na szczególną uwagę zasługują między innymi ustalone kategorie hoteli, zakładów gastronomicznych, ilość sprzedanych usług w stosunku do wydajności eksploatacyjnej badanego obiektu turystycznego, wielkość przypadających marż za usługi, pośrednictwo; wielkość udzielanych rabatów; ceny usług i towarów, ceny za obsługę.

Jak z tego wynika podstawową przyczyną zmian w poziomie rentowności w przedsiębiorstwach turystycznych są wielkość, struktura i sezonowość obrotów, a także poziom kosztów własnych i ceny świadczonych usług.

W związku z tym przedsiębiorstwo powinno dążyć do obniżania kosztów wytwarzania. Im niższe będą koszty ponoszone przez przedsiębiorstwo, tym więcej środków będzie można przeznaczyć na inną działalność gospodarczą.

Obniżka kosztów jest bowiem podstawowym źródłem zwiększania rentowności przedsiębiorstwa i umożliwia pełniejsze zaspokojenie niektórych jego potrzeb oraz załogi.

3.4. Analiza kosztów działalności jednostek gospodarczych w turystyce

W celu przeprowadzenia analizy ekonomicznej kosztów należy wziąć pod uwagę koszty całkowite i poszczególne ich pozycje według struktury rodzajowej. Wiadomo bowiem, że układ kosztów według rodzaju pozwala na ocenę ich struktury, a w konsekwencji znaczenia poszczególnych elementów kosztów dla gospodarki finansowej przedsiębiorstwa. Na podstawie układu rodzajowego kosztów nie można jednak ustalić przyczyn przekroczenia kosztów w stosunku do kosztów planowanych oraz miejsca, w którym to przekroczenie nastąpiło. Koszty rzeczywiste w układzie rodzajowym nie są porównywalne z kosztami planowanymi, gdyż w planie kosztów według rodzaju ustala się planowane kwoty tych kosztów dla planowanych rozmiarów działalności, natomiast w wykonaniu ujmuje się koszty rzeczywiste związane z faktycznymi rozmiarami działalności. Dlatego też analiza kosztów w układzie rodzajowym powinna być wykorzystywana dla wytyczenia kierunków badań szczegółowych, które powinny się koncentrować przede wszystkim na tych rodzajach, których wielkość udziału decyduje o wysokości ogólnej sumy kosztów własnych. Wydawało się więc słuszne wydzielenie tych rodzajów kosztów, które w przypadku przedsiębiorstw turystycznych mają dominujące znaczenie i zależą w głównej mierze od tych przedsiębiorstw. Są to koszty działalności eksploatacyjnej. W przedsiębiorstwach turystycznych w układzie rodzajowym kosztów wyróżnia się koszty materialne i niematerialne. W kosztach materialnych należałoby przeanalizować takie ich rodzaje jak:

- 1/ amortyzacja, która wyraża ustaloną wartość zużycia danego składnika majątku trwałego;

- 2/ zużycie materiałów i przedmiotów nietrwałych /pozycja ta dotyczy liczonej w cenach zakupu wartości zużycia surowców, opakowań, części zapasowych, maszyn i urządzeń oraz pozostałych materiałów pomocniczych;
- 3/ energia,
- 4/ remonty, w których wykazuje się koszt wykonanych przez inne jednostki remontów własnych i obcych środków trwałych, użytkowanych w działalności eksploatacyjnej;
- 5/ inne usługi materialne - w skład tej pozycji wchodzi koszty konserwacji środków trwałych i napraw przedmiotów nietrwałych, koszty usług pocztowych, telekomunikacyjnych, pralniczych itp.

Z kolei, w przypadku kosztów niematerialnych analizie należałoby poddać przede wszystkim:

- 1/ koszty osobowe, tj. koszty wynagrodzeń wraz z narzutami na płace /w pozycji tej ujmuje się obciążające koszty przedsiębiorstwa wydatki pieniężne, poniesione bezpośrednio na opłacenie pracy wykonanej przez osoby fizyczne oraz obciążającą zakład należność na rzecz budżetu państwa, składniki ubezpieczeń społecznych, odpisy na fundusz socjalny i mieszkaniowy;
- 2/ inne usługi niematerialne, do których zaliczamy czynsze za dzierżawę i najem budynków i lokali, opłaty administracyjne, koszty ekspertyz, składki na ubezpieczenia majątkowe itp.

Wszystkie wymienione rodzaje kosztów mają duży udział w kosztach ogółem i są najistotniejszymi pozycjami w omawianej grupie przedsiębiorstw. Ich udział w kosztach ogółem badanych przedsiębiorstw turystycznych będzie przedmiotem analizy w dalszej części opracowania.

Pozycję, którą reprezentują w przedsiębiorstwach turystycznych poszczególne koszty rodzajowe określa ich struktura procentowa. Dopiero więc analiza kosztów według układu rodzajowego umożliwia nam określenie tej struktury, zmian w tej strukturze zachodzących w pewnym okresie, jak również możliwość analizy porównawczej struktury kosztów między przedsiębiorstwami w ramach danej branży. Przedsiębiorstwa turystyczne różnią się zarówno wielkością i sezonowością obrotów, a tym samym wielkością i strukturą kosztów. Dlatego też podział przedsiębiorstw turystycznych na pięć typowych dlań grup jest bardzo istotny dla dalszego toku rozważań. Dopiero bowiem wydzielenie w miarę jednorodnych grup przedsiębiorstw umożliwiło nam postawienie tezy, iż działają one w podobnych warunkach i dało podstawę sprowadzenia kosztów ponoszonych w tych przedsiębiorstwach do pewnej porównywalności.

Rzeczą charakterystyczną dla wszystkich grup przedsiębiorstw jest najwyższy udział procentowy w kosztach ogółem kosztów niematerialnych. W tabeli 9 podajemy średni udział tych kosztów w kosztach ogółem w latach 1989-1991.

Z poniższych danych wynika, że odsetek kosztów niematerialnych we wszystkich rodzajach przedsiębiorstw kształtuje się na zbliżonym poziomie. Fakt ten możemy tłumaczyć występowaniem w przedsiębiorstwach turystycznych przede wszystkim kosztów stałych. W tabeli 9 podano średni udział kosztów niematerialnych w kosztach ogółem dla 2 badanych lat. Analizując ten udział w każdym roku, możemy stwierdzić, iż we wszystkich przedsiębiorstwach turystycznych nastąpił spadek kosztów

Tabela 9

Średni udział kosztów niematerialnych w kosztach ogółem,
w poszczególnych przedsiębiorstwach turystycznych /w %/
w latach 1989-1990

Lp.	Wyszczególnienie	Udział kosztów niematerialnych w kosztach ogółem /w %/
1.	Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	71,2
2.	Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	65,55
3.	Przedsiębiorstwa spółdziel- cze	70,6
4.	Przedsiębiorstwa prywatne	68,35
5.	Jednostki PTTK	73,86

Źródło: Przeliczenia własne na podstawie materiałów ankieto-
wych

niematerialnych w kosztach ogółem wynoszący około 5,6 %
/średnio z roku na rok/. Jednakże procent ten różnie kształtu-
je się w poszczególnych rodzajach przedsiębiorstw turystycz-
nych. I tak w przypadku przedsiębiorstw państwowych ogólnokra-
jowych wynosi on średnio - 4,9 %; w przedsiębiorstwach państwo-
wych terenowych 1,8 %, w przedsiębiorstwach spółdzielczych
14,2 %, w przedsiębiorstwach prywatnych 5,9 % i w jednostkach
PTTK 1,2 %.

Pozostały procent udziału kosztów w kosztach ogółem przypada
na grupę kosztów materialnych, co obrazuje tabela 10.

Tabela 10

Średni udział kosztów materialnych w kosztach ogółem,
w poszczególnych przedsiębiorstwach turystycznych /w %/
w latach 1989-1990

Lp.	Wyszczególnienie	Udział kosztów materialnych w kosz- tach ogółem /w %/
1.	Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	28,8
2.	Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	34,5
3.	Przedsiębiorstwa spółdziel- cze	29,4
4.	Przedsiębiorstwa prywatne	31,7
5.	Jednostki PTTK	26,1

Źródło: Przeliczenia własne na podstawie materiałów
ankietowych

Wiedząc już, jaki jest udział kosztów materialnych i niematerialnych w kosztach ogółem, postaramy się z kolei odpowiedzieć na pytanie, które z kosztów wchodzących w skład jednej i drugiej grupy charakteryzują się najwyższym udziałem.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż najwyższy udział w kosztach ogółem mają koszty osobowe /wynagrodzenia + narzuty/ z grupy kosztów niematerialnych i wynosi średnio około 12,52 %. W tabeli 11 podajemy udział tych kosztów w kosztach ogółem w poszczególnych przedsiębiorstwach turystycznych.

Tabela 11

Średni udział kosztów wynagrodzeń w kosztach ogółem w przedsiębiorstwach turystycznych /w %/ - w latach 1989-1990

Lp.	Wyszczególnienie	Udział kosztów wynagrodzeń w kosztach ogółem /w %/
1.	Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	13,2
2.	Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	15,9
3.	Przedsiębiorstwa spółdzielcze	12,5
4.	Przedsiębiorstwa prywatne	9,2
5.	Jednostki PTTK	11,8

Źródło: Przeliczenia własne na podstawie zebranych materiałów ankietowych

Postępując analogicznie, jak w poprzednim wypadku obliczono, o ile procent wzrasta bądź spada udział kosztów wynagrodzeń w kosztach ogółem w stosunku do pierwszego badanego roku. Z obliczeń wynika, iż procent ten jest bardzo zróżnicowany, w zależności od rodzaju przedsiębiorstw. I tak w przedsiębiorstwach państwowych ogólnokrajowych obserwujemy spadek kosztów wynagrodzeń o 10 %, w przedsiębiorstwach państwowych terenowych wzrost o 9 %, w przedsiębiorstwach spółdzielczych wzrost o 27 %, w przedsiębiorstwach prywatnych wzrost o 28,5 % i w jednostkach PTTK spadek kosztów wynagrodzeń o 24 %.

Badania empiryczne dowodzą konieczności dostosowania zatrudnienia do zmiennych obrotów. Jeżeli nie jest ono dosto-

sowane do sezonowości obrotów, to udział kosztów osobowych w kosztach ogółem w tych przedsiębiorstwach automatycznie wzrasta.

Pozostałe grupy kosztów mają zdecydowanie niższy udział w kosztach ogółem. W poniższej tabeli przedstawiamy procentowy udział niektórych z nich.

Tabela 12

Średni udział amortyzacji, kosztów remontów, energii i zużycia materiałów w kosztach ogółem /w %/

Lp.	Wyszczególnienie	Koszty amortyzacji	Koszty remontów	Koszty energii	Koszty zużycia materiałów
		Udział w kosztach ogółem /w %/			
1.	Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	2,0	2,5	3,0	3,5
2.	Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	2,1	2,3	1,6	6,3
3.	Przedsiębiorstwa spółdzielcze	1,5	0,5	1,52	4,3
4.	Przedsiębiorstwa prywatne	0,2	0,1	0,3	1,9
5.	Jednostki PTTK	0,75	0,4	0,9	3,9

Źródło: Przeliczenia własne na podstawie zebranych materiałów ankietowych

Analizując uzyskane wyniki należy stwierdzić, iż w przypadku kosztów remontów nie możemy jednoznacznie mówić o spadku czy wzroście ich udziału w kosztach ogółem. W każdej bowiem

grupie przedsiębiorstw występują wahania tego udziału. W zależności więc od rodzajów przeprowadzonych remontów i okresu, na jaki przypadają, udział ich w kosztach ogółem jest zróżnicowany. Wynosi on nieraz 0,1 %, a nieraz z kolei 18 % i więcej. Koszty remontów winny być więc analizowane w okresie wieloletnim. Ich wysokość powoduje, że przedsiębiorstwa z reguły kumulują środki przez kilka lat i wydatkują je w momencie realizacji działalności modernizacyjnej. Ponadto należy zaznaczyć, iż wyższy udział kosztów remontów w kosztach ogółem w przedsiębiorstwach państwowych podyktowany jest stanem posiadanej bazy eksploatacyjnej.

Kolejna rozpatrywana grupa kosztów, to koszty zużycia materiałów. Należy podkreślić, iż udział tych kosztów w stosunku do roku wyjściowego utrzymuje się na niezmiennym poziomie. Dominujący jednak udział tych kosztów w kosztach ogółem jest w przedsiębiorstwach posiadających własną bazę noclegową i gastronomiczną. Sytuacja ta jest zrozumiała, bowiem wiadomo, iż przede wszystkim w gastronomii mamy do czynienia ze zużyciem surowców, większą eksploatacją maszyn i urządzeń oraz materiałów pomocniczych.

Zmienną strukturą procentową w kosztach ogółem charakteryzują się koszty energii. Może wynikać to z faktu księgowania tych kosztów nie w momencie ich powstawania i korekty na koniec bądź początek roku. W tych też kwartałach udział kosztów energii w kosztach ogółem jest najwyższy. Ponadto z danych zawartych w tabeli 12 wynika oczywisty fakt wyższego udziału kosztów energii w dużych przedsiębiorstwach turystycznych, posiadających własną bazę, głównie noclegową ze względu

chociażby na koszty energii eksploatowanych pokoi.

Ostatnia rozpatrywana grupa kosztów i ich udział w kosztach ogółem - to koszty amortyzacji, będące pieniężnym wyrazem zużycia środków trwałych. Wyższy udział kosztów amortyzacji w kosztach ogółem w przypadku przedsiębiorstw państwowych i spółdzielczych możemy tłumaczyć przede wszystkim wyższą wartością wyposażenia w środki trwałe.

Analizując udział poszczególnych pozycji kosztów układu rodzajowego w kosztach ogółem stwierdzamy, iż w większości przypadków mamy do czynienia ze wzrostem tego udziału. Wzrost ten uzasadniają między innymi: wzrost kosztów prowadzonych remontów, szybki wzrost kosztów surowca w gastronomii, który kształtuje się jako określony procent rosnącej z roku na rok sprzedaży gastronomicznej, jak również duży udział w kosztach kosztów stałych, wynikających z faktu utrzymania np. obiektów hotelarskich w stałej gotowości eksploatacyjnej. W tym miejscu należy również zaznaczyć, iż tendencji wzrostowej kosztów stałych w naszych przedsiębiorstwach nie można obserwować i analizować w sposób bezpośredni na podstawie danych sprawozdawczych, ze względu na częsty brak wyodrębnienia w kosztach przedsiębiorstw kosztów stałych i zmiennych. Jednakże jest ona silniej odczuwalna w ostatnich latach, szczególnie ze względu na urealnienie wartości majątku trwałego poprzez dokonywane okresowe przeszacowania wartości tego majątku, co w konsekwencji powoduje wzrost nominalny kosztów przedsiębiorstw z tytułu wyższej amortyzacji.

Wysoki udział kosztów stałych w kosztach całkowitych przedsiębiorstw rodzi wielorakie skutki ekonomiczne. Przedsiębiorstwa o takiej strukturze kosztów stają się mało elastyczne,

gdyż trudniej dostosowują się do zmian dokonujących się na rynku. W przedsiębiorstwach takich występuje również mała możliwość obniżki cen na wyroby czy usługi w razie spadku popytu, a ich polityka cenowa jest mało elastyczna. Ponadto przedsiębiorstwa takie szybciej uzyskują nierentowność w wypadku niepełnego wykorzystania zdolności produkcyjnych spowodowanych spadkiem popytu lub ograniczoną dostępnością czynników produkcji.

3.5. Działalność inwestycyjna jednostek gospodarki turystycznej

Omawiając wyniki przedsiębiorstw turystycznych i biur podróży w zakresie obsługi turystów zagranicznych wskazano, iż jednym z ważniejszych czynników ograniczających rozwój turystyki przyjazdowej do Polski jest niewielka ilość obiektów noclegowych odpowiadających funkcjonującym w krajach rozwiniętych standardom. Zastrzeżenie to można odnieść do całej infrastruktury turystycznej w naszym kraju, także do gastronomii, choć może w mniejszym stopniu. Niestety, w obecnej sytuacji gospodarczej kraju nie ma warunków do samodzielnego podejmowania przez podmioty gospodarujące w turystyce poważnych inwestycji. Potwierdzają to wyniki niniejszych badań. Tylko dwóch respondentów, co stanowi zaledwie 1,5 % próby empirycznej, realizuje budowę nowych obiektów. Abstrahuje się tu od obiektów hotelarskich wznoszonych dla ORBIS-u, które spółka przejmie na zasadzie umowy leasingowej. Jest to kontynuacją szerszego i ustalonego w drugiej połowie lat 80-tych przedsięwzięcia.

Pierwszą z wymienionych wcześniej inwestycji jest budowa przez państwowe przedsiębiorstwo terenowej bazy magazynowo-transportowej. Przewidywany koszt 3.968 mln złotych. Wykorzystywane środki pochodzą głównie z kredytów bankowych. Druga polega na rozbudowie, a faktycznie wzniesieniu prawie od podstaw motelu z restauracją. Zamiar ten, szacowany na około 3 mld złotych, urzeczywistnia jedno z wielu prywatnych biur podróży. Fundusze własne zasilane są z otrzymanego kredytu bankowego, lecz udział tego ostatniego jest niewielki - około 20,0 %.

Skala zjawiska nie wymaga większego komentarza. Można wskazać dwie główne przyczyny niniejszego stanu rzeczy. Pierwsza wynika z przeświadczenia, nierzadko niesłusznego, że inwestycja nie zwróci się w zakładanym terminie ze względu na barierę popytową. Jest to swego rodzaju niechęć do inwestowania, do podejmowania ryzyka. Druga jest bardziej wymierna i wiąże się z dostępnością kredytów. Jeszcze w ubiegłym roku kredyt można było uzyskać stosunkowo łatwo. Obecnie dyrektorzy banków skrupulatniej przyglądają się potencjalnym kredytobiorcom. Wynika to z dbałości o własne interesy - wiele banków zagrożonych jest realnym bankructwem z powodu niemożności odzyskania części należności. Doświadczenie wskazuje, że przedsiębiorstwa państwowe, a szerzej uspołecznione nie są dobrymi partnerami. Nie budzą też zaufania małe prywatne firmy turystyczne, zważywszy na statystycznie krótki czas ich istnienia od momentu powstania do momentu zaprzestania działalności. Przedsiębiorstw jednosezonowych nie traktuje się poważnie. Nie można też nie dostrzegać faktu wysokiego oprocentowania kredytów, co nie zachęca do inwestycji. Ewentualne obiekty

turystyczne musiałyby być wznoszone w bardzo krótkim czasie.

Wydaje się, że bez uruchomienia długoterminowych, nisko oprocentowanych kredytów inwestycyjnych lub zawierania umów leasingowych dotyczących nowych obiektów turystycznych w Polsce, nie można poważnie myśleć o rozwoju bazy materialnej turystyki w naszym kraju. A przecież turystyka jest jedną z najbardziej opłacalnych dziedzin gospodarki narodowej. W wielu państwach doceniono ten fakt, nawet w przypadku nie posiadania szczególnych walorów turystycznych.

3.6. Racjonalizacja zatrudnienia w jednostkach gospodarki turystycznej

Racjonalizacja zatrudnienia jest najkorzystniejszym sposobem obniżki kosztów i zwiększania zysku, dlatego też nie można zapominać o roli liczby zatrudnionych w poszczególnych przedsiębiorstwach turystycznych. Należy bowiem nadmienić, iż tak wygospodarowane środki na płace nie są wliczane do ogólnej sumy wynagrodzeń i nie podlegają obciążeniom. Potencjalne rezerwy tkwią między innymi w efektywnym wykorzystaniu pracy na poszczególnych stanowiskach oraz w zmniejszeniu absencji. Są to bezpośrednie czynniki wzrostu wydajności pracy. Jeszcze do niedawna racjonalizację zatrudnienia utrudniała nadmierna fluktuacja pracowników. Wywoływały ją przede wszystkim: nieodpowiedni system motywacji, niewłaściwa organizacja, jak i kłatwość znalezienia pracy o wyższych zarobkach.

Samodzielna polityka płac powinna gwarantować wzrost wydajności pracy i efektywność procesów gospodarczych. Dlatego też bardzo ważnym zadaniem w aktualnej sytuacji stała się

konieczność powiązania płac ze wzrostem konkretnych działań proefektywnościowych. Jak do tej pory płace uzależnione były jedynie od wartości osiąganego przez przedsiębiorstwa zysku, co w warunkach inflacyjnego wzrostu cen, nie stanowiło miarodajnego miernika oceny wykonywanej pracy. Optyuje się za tym, aby podstawą ustalania płac i premii były takie mierniki, które odzwierciedlałyby wpływ samych pracowników na poprawę wyników gospodarowania np. wzrost ilości obsłużonych klientów, czy ilość sprzedanych surowców w gastronomii.

Do celów, których realizację winny zapewnić zmodyfikowane rozwiązania systemowe, mające wpływ na wzrost ekonomicznej efektywności gospodarowania należałoby również zaliczyć bliższe; niż do tej pory, powiązanie sezonowości /wykorzystanie potencjału/ z sezonowym zatrudnieniem. Powiązanie to jest bowiem minimalne, a w wielu wypadkach nie ma miejsca. Powoduje to zmniejszenie efektywności świadczonych usług i przerosty kosztów wynagrodzeń. Generalną zasadą powinna być obniżka narzutu na fundusz płac w sezonie i jego podwyżka w okresie po-sezonowym. Obniżka miałaby na celu stymulowanie do łatwiejszego i bardziej racjonalnego zatrudnienia pracowników; celem natomiast podwyżki byłoby przeciwdziałanie nadmiernemu wzrostowi płac w okresie obniżki obrotów. Należy również nadmienić, iż w przypadku zakładów hotelarskich można również uzależniać wysokość wynagrodzeń od ilości zatrudnionych przypadających na jedno miejsce noclegowe, czy konsumenckie. W tym przypadku wynagrodzenia powinny rosnać proporcjonalnie do wzrostu ilości miejsc na jednego zatrudnionego.

Bez spełnienia wszystkich warunków nie można zracjonalizować systemów motywacyjnych w przedsiębiorstwach turystycznych

i uczynić ich skutecznymi stymulatorami wzrostu wydajności pracy, efektywności gospodarowania, jak i oczekiwać pożądanego wpływu liczby zatrudnionych na wielkość i strukturę kosztów przedsiębiorstw. Tak więc przedsiębiorstwa turystyczne, bez wprowadzenia gruntownych zmian w polityce zatrudnienia i systemie wynagrodzeń nie byłyby w stanie w istniejących warunkach zracjonalizować swoich systemów motywacyjnych.

Powszechnie znanym jest obecnie fakt redukcji zatrudnienia w niemal każdym rodzaju przedsiębiorstw, czy zakładów funkcjonującym na polskim rynku. Przyjrzyjmy się więc zmianom zatrudnienia, jakie zaszły w ostatnich latach w poszczególnych rodzajach przedsiębiorstw turystycznych.

W tabeli 13 podajemy średnie wskaźniki dynamiki zatrudnienia w przedsiębiorstwach turystycznych, przyjmując rok 1989 za 100.

Tabela 13

Średnie wskaźniki dynamiki zatrudnienia w przedsiębiorstwach turystycznych w latach 1989-1991 /w %/

Lp.	Wyszczególnienie	L a t a		
		1989	1990	1991 *
1.	Przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe	100	98	92
2.	Przedsiębiorstwa państwowe terenowe	100	76	58
3.	Przedsiębiorstwa spółdzielcze	100	68	50
4.	Przedsiębiorstwa prywatne	100	137	128
5.	Jednostki PTTK	100	77	62

* trzy kwartały 1991 roku

Źródło: Przeliczenia własne na podstawie zebranych materiałów ankietowych

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 13 prawie we wszystkich rodzajach przedsiębiorstw /z wyjątkiem przedsiębiorstw prywatnych/ nastąpiło obniżenie liczby zatrudnionych w tych przedsiębiorstwach. Najniższy spadek liczby zatrudnionych w całym okresie badawczym odnotowano w przedsiębiorstwach państwowych, natomiast najniższy w przedsiębiorstwach spółdzielczych /"Gromada" i "Turysta"/.

Te ostatnie tłumaczą spadek zatrudnienia względami ekonomicznymi i organizacyjnymi, przejściem jednostek terenowych od 1 marca 1990 roku na system agencyjny, pogorszeniem się sytuacji ekonomicznej spółdzielni /szczególnie na początku 1990 roku/ w związku z sytuacją gospodarczą kraju, obniżeniem zakresu świadczonych usług, wzrostem kosztów utrzymania, jak również spadkiem popytu na usługi turystyczne.

Z kolei przedsiębiorstwa państwowe ogólnokrajowe /głównie jednostki "Orbisu"/ podkreślają zmianę formy własności przedsiębiorstwa, wzrost cen biletów komunikacyjnych w dawnym bloku państw socjalistycznych, jako główne przyczyny zmiany zatrudnienia. Wzrost cen biletów spowodował bowiem zmniejszenie ruchu turystycznego, a tym samym zmniejszenie ilości kas i kasjerów. Przedsiębiorstwa terenowe tłumaczą zmiany zatrudnienia przekazaniem niektórych jednostek w dzierżawę lub agencje, likwidację pewnych rodzajów działalności np. "Pewexy", brygady remontowe. Ponadto jednostki PTTK jako przyczyny powyższych zmian podają głównie działania oszczędnościowe oraz konieczność zmniejszenia funduszu płac z uwagi na PPWW.

Jak już wyżej zaznaczono jedynym wyjątkiem są w tym zakresie przedsiębiorstwa prywatne, w których zaobserwowano wzrost zatrudnienia w badanych latach. Nie można tego faktu

jednak generalizować, pomimo iż niektóre z tych przedsiębiorstw zmieniają swoją strukturę organizacyjną np. powołują nowe oddziały, filie, rozszerzają zakres działalności. Należy bowiem w tym miejscu nadmienić, iż z reguły w przedsiębiorstwach prywatnych mamy do czynienia od początku ich działalności z małą liczbą zatrudnionych, pracownikami dyspozycyjnymi - przeszkolonymi do pracy na różnych stanowiskach /ten fakt należy zaliczyć na plus dla przedsiębiorstw/ i w związku z tym nawet najmniejsza liczba wzrostu /spadku zatrudnienia/ daje wysoki procent tych zmian.

Ciekawe spostrzeżenia nasuwają się również przy okazji analizy struktury zatrudnienia tj. zatrudnienia poszczególnych grup pracowników w zatrudnieniu ogółem. W przedsiębiorstwach państwowych i spółdzielczych struktura ta jest bowiem bardzo zbliżona. Udział pracowników działalności podstawowej w zatrudnieniu ogółem waha się w tych przypadkach w granicach od 62 do 68 %. Pozostały odsetek przypada na udział pracowników administracyjno-biurowych oraz technicznych i pozostałych. Wyjątek tu stanowią jedynie przedsiębiorstwa prywatne i jednostki PTTK, które nie wyszczególniają liczby zatrudnionych w poszczególnych grupach. Fakt ten możemy tłumaczyć wspomnianą już małą liczbą zatrudnionych w tych przedsiębiorstwach i z tym związaną dyspozycyjnością pracowników.

4. ŹRÓDŁA UTRUDNIEŃ W FUNKCJONOWANIU PODMIOTÓW GOSPODARUJĄCYCH NA RYNKU TURYSTYCZNYM

Odchodzenie od gospodarki centralnie zarządzanej w kierunku gospodarki rynkowej wiąże się między innymi ze stwarzaniem przedsiębiorstwom warunków niezbędnych dla normalnego ich funkcjonowania. Dlatego zespół autorski uznał za celowe uzyskanie informacji o trudnościach na jakie w codziennej działalności natrafiają przedsiębiorstwa turystyczne i biura podróży. Poznanie źródła tych zakłóceń pozwala bowiem nie tylko na możliwość proponowania zmian istniejącego stanu, ale również na określenie stopnia w jakim realizowana jest reforma gospodarki turystycznej.

Respondenci wskazywali zazwyczaj kilka elementów rzeczywistości gospodarczej, które uznali za negatywne z punktu widzenia efektywnej działalności. Omawiana poniżej struktura odnosi się zatem do globalnej liczby wymienionych utrudnień, a nie do osób, lub reprezentowanych przez nie jednostek gospodujących, udzielających odpowiedzi.

Dla pogłębienia analizy otrzymane dane skonfrontowano z wynikami, jakie uzyskano cztery lata temu zadając analogiczne pytanie 242 kierownikom zatrudnionym w przedsiębiorstwach turystycznych w Polsce. Rok 1987 to typowy przykład dla lat 80-tych - okresu, w którym gospodarkę planową usiłowano poddać odgórnym reformom i czyniono to z niewielkimi efektami ^{7/}.

7/ Por. Adam Werschler, Kierowanie jednostką gospodarczą w turystyce w latach 1982-1987, w: Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki nr 4/86, Warszawa 1988, ss. 28-35

Porównanie dowodzi ogromu zmian jakie dokonały się na przestrzeni tych kilku lat. W 1991 roku za największą barierę rozwoju przedsiębiorstw turystycznych uznano zmniejszony popyt na świadczone przez nie usługi. Niektórzy respondenci określili skalę tego zjawiska mianem katastrofy. Często używano przymiotników: drastyczny i tragiczny. W strukturze odpowiedzi tej przyczynie niepowodzeń przypadło 58,9 %. Cztery lata temu, mimo iż uczestnictwo w turystyce charakteryzował trend zniżkowy, zjawiska spadku popytu nie postrzegano, w każdym razie w kontekście utrudnień w pracy biura podróży, czy przedsiębiorstwa. Powyższe stwierdzenie dotyczy wszelkich rodzajów działalności. Z kolei w 1987 roku największą bolączką dla kierujących omawianymi jednostkami były nieżyciowe, ich zdaniem, przepisy regulujące funkcjonowanie gospodarki turystycznej. Wskazano na nie w 49,8 % odpowiedzi. Dziś to już historia. Warto, dla przypomnienia wymienić: rozporządzenie Ministra Finansów o cenach regulowanych, uchwałę Głównego Komitetu Turystyki /GKT/ o sprzedaży sterowanej /sic!/, zarządzenie GKT o podziale marży w turystyce krajowej, nie wspominając już o prawie paszportowym, czy regulacjach odnośnie dewiz. W obecnych badaniach nie wskazywano na ułomności systemu prawnego. Nie jest on z pewnością doskonały, wydaje się jednak, że brak klientów skutecznie zdominował spojrzenie respondentów na wiele problemów, odsuwając je na dalszy plan. Do przeszłości należy także powszechnie stosowana reglamentacja. Cztery lata temu ogarniała ona dość szeroką gamę towarów - od druków do autokarów, nie mówiąc o dewizach czy paliwie. Utrudnienie to wymieniono w 15,6 % przypadków. Podobnie rzecz ma się z monopolem na obsługę turystów zagranicznych - analogicznie 4,4 %.

Z kolei w 1991 roku dość często wskazywano na brak funduszy na rozwój - inwestycje, zakup sprzętu odpowiedniej jakości - 15,4 % odpowiedzi. Wiązano to także z małą elastycznością systemu bankowego - odpowiednio 5,2 %. Nowym elementem jest też nie wyjaśniona sytuacja majątkowa pewnej liczby przedsiębiorstw. Okazało się, że niektóre z budynków eksploatowanych przez terenowe przedsiębiorstwa państwowe nie są własnością organu założycielskiego, lecz mieniem zagarniętym po II wojnie światowej prywatnym właścicielom. Do momentu ostatecznego rozstrzygnięcia poszczególnych przypadków na drodze sądowej dyrektorzy zainteresowanych przedsiębiorstw muszą powstrzymać wszelkie działania związane ze zmianą sposobu eksploatacji obiektów. Trudność taką wskazano w 3,1 % odpowiedzi.

Badania wskazały, iż istnieje negatywny /w ocenie respondentów/ element wspólny dla obydwu okresów. W 1987 roku wśród wymienianych hamulców rozwoju przedsiębiorstw turystycznych 13,0 % stanowił podatek od ponadnormatywnych wypłat wynagrodzeń. Dziś jego odpowiednik potocznie zwany "popiwkiem" uznano za drugie po ograniczeniu popytu najpoważniejsze utrudnienie w kierowaniu przedsiębiorstwem. Analogiczny wskaźnik osiągnął poziom - 20,6 %. O ile uprzednio podatek ten pełnił funkcję instrumentu ograniczającego rozmiary inflacji, o tyle teraz intencją twórców ustawy o opodatkowaniu wzrostu wynagrodzeń było również skłonienie uspołecznionych podmiotów gospodarujących do rozpoczęcia procesu prywatyzacji. Wskazuje na to zmniejszająca się stopa procentowa podatku odpowiednio do wzrastającego udziału kapitału prywatnego w majątku przedsiębiorstwa. Gdy wartość udziałów lub akcji skupionych w rękach prywatnych przewyższy 50 % całości, firma zostaje zwolniona z obowiązku wpłacania do budżetu tej swoistej kary za znaczne

podwyżki płac. Nie przesądzając o skuteczności tego mechanizmu w gospodarce w ogóle warto zwrócić uwagę na pewne negatywne skutki dla aktualnie funkcjonujących na rynku turystycznym przedsiębiorstw. Dla ORBIS-u, który dopiero przekształcono w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa, brak możliwości rzetelnego opłacania pracowników spowodował odpływ części wykwalifikowanej kadry do prywatnych biur podróży. Zjawisko to trwa nadal. W tym kontekście wymieniano najczęściej ubytek pracowników władających biegle językami obcymi, przeszkolonych kasjerów walutowych, pracowników kas lotniczych i innych fachowców, których kwalifikacje były nierzadko inwestycją przedsiębiorstwa. Z jednej strony nie można ubolewać nad tym, iż wspomniana kadra zasila nowo powstające na rynku podmioty gospodarujące, z drugiej jednak niepokój może budzić fakt, że największe biuro podróży w kraju zmuszone będzie zatrudniać osoby o niskich kwalifikacjach, a wręcz bez przygotowania zawodowego, tylko dlatego, że nie może zaoferować wysokich pensji. O ile przedsiębiorstwo państwowe może się sprywatyzować, o tyle możliwości takiej nie ma organizacja społeczna. Problem ten podnosiło wielu przedstawicieli jednostek PTTK. Wskazywano na niemożność rozwoju nowych usług, gdyż wiązałoby się to z koniecznością zwiększenia zatrudnienia. Chodzi tu o wysoko-specjalizowanych przewodników i instruktorów. Zdarzały się przypadki odmowy przyjęcia realizacji zamówień, właśnie z przyczyn płacowych. Są to sygnały niepokojące zwłaszcza w okresie, gdy turystyka w Polsce z powrotem staje się zjawiskiem elitarnym, a procesowi temu towarzyszy pogłębiająca się segmentacja rynku. Autorzy niniejszego opracowania niejednokrotnie, jeszcze w minionej dekadzie, zwracali uwagę na konieczność stworzenia

spójnych z całą gospodarką, lecz w pewnych fragmentach odmiennych instrumentów regulujących funkcjonowanie turystyki.

Negatywne dla tej gałęzi gospodarki narodowej skutki opodatkowania wynagrodzeń powinny zainteresować urząd centralny, którego gestii powierzono turystykę. Chyba, że dotychczasowa polityka w tym zakresie, lub jej brak, zmierza do całkowitej restrukturyzacji, inaczej mówiąc do całkowitej likwidacji dotychczasowych podmiotów gospodarujących. Z powodu braku danych trudno tę myśl kontynuować.

Tak przedstawiają się najważniejsze utrudnienia w bieżącej działalności przedsiębiorstw turystycznych w Polsce. Tylko 2,2 % wymienionych przyczyn odnosi się do inflacji i jej skutków. Zjawisko to postrzegane jest jako czynnik uniemożliwiający planowanie, w zdrowym tego słowa znaczeniu.

Reasumując - wydaje się, iż w chwili obecnej podmioty gospodarujące na rynku turystycznym natrafiają na znacznie mniejszą ilość barier i przeszkód w normalnym funkcjonowaniu, niż w stosunkowo nieodległej przeszłości. Na pierwszym miejscu wymienić trzeba spadek zainteresowania usługami świadczonymi przez te podmioty. Jest to poważne utrudnienie, z drugiej jednak strony wymusza racjonalność i zbliża postępowanie usługodawcy do właściwego gospodarce rynkowej.

5. PROCESY PRZEKSZTAŁCENIOWE W JEDNOSTKACH USPOŁECZNIONYCH W ŚWIETLE BADAŃ

Ostatnia grupa pytań zadawanych respondentom dotyczyła zmiany formy własności przedsiębiorstwa. Jak widać z załączanego formularza ankietowego była ona adresowana dla przedsiębiorstw państwowych i spółdzielczych i odnosiła do przekształceń już dokonanych. Okazało się jednak, iż sporo ankietowanych potraktowało pytania przyszłościowo. Otrzymano następującą strukturę odpowiadających:

- jednostki, których przekształcenie nie dotyczy - 36,4 %,
- jednostki, w których przekształcenie nie miało miejsca - 60,3 %,
- jednostki objęte przekształceniem - 3,3 %.

W grupie pierwszej znalazły się przedsiębiorstwa prywatne oraz jednostki organizacyjne PTTK, które z założenia nie mogą poddać się prywatyzacji. Natomiast grupę trzecią stanowią w całości jednostki spółki ORBIS. Tylko to przedsiębiorstwo mogło udzielić odpowiedzi na pytanie o wybór formy przekształcenia i motywację działania w tym kierunku. Jak wiadomo dawne P.P. ORBIS posiada obecnie status jednoosobowej spółki Skarbu Państwa. Ustawa o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych dopuszcza także drugą drogę przekształcenia się w firmę prywatną, poprzez likwidację. Wariant ten jest w sumie dużo mniej skomplikowany. Wymaga jednak natychmiastowego zaangażowania znacznego kapitału, bądź wniesienia posiadanego majątku jako aportu do już istniejącej bądź nowo tworzonej jednostki. Ze względu na rozmiary potencjału usługowego ORBIS-u i wartość

firmy nie wchodziło to w rachubę. Pozostała więc droga kapitałowa, co jest wariantem czasochłonnym. Trudno więc mówić w tej chwili o efektach przekształcenia, a tym bardziej je oceniać. Aktualnie przedsiębiorstwo działa na zasadach właściwych podmiotowi państwowemu. Niepokoić może jedynie fakt zmian strukturalnych przeprowadzanych na najniższym szczeblu zarządzania przedsiębiorstwem. Obserwuje się częste przypadki likwidacji oddziałów terenowych dawnego P.P. ORBIS przez dyrektorów oddziałów okręgowych pod pretekstem ich deficytowości. Tzw. okręgi od dawna były przedmiotem krytyki jednostek szczebla najniższego w strukturze firmy, jako twór biurokratyczny, tworzący niepotrzebne koszty i utrudniający pracę. Wszelkie ekspertyzy poprzedzające komercjalizację przedsiębiorstwa wskazywały na konieczność likwidacji pośredniego szczebla zarządzania jako pierwszego posunięcia w restrukturyzacji. Tymczasem dzieje się wręcz odwrotnie. Może dojść do sytuacji, iż niektóre oddziały okręgowe ORBIS-u zapewnią sobie byt w przyszłej spółce akcyjnej pozbywając się podległych sobie placówek terenowych. Godzi to jaskrawo w interes firmy jako całości. Wydaje się, że przebieg zmian wewnątrz przedsiębiorstwa winien być poddany większej kontroli, a kalendarium poszczególnych kroków restrukturyzacyjnych precyzyjniej określone. ORBIS jest zbyt dużym organizmem gospodarczym, by można było pozwalać mu na kosztowne eksperymenty.

Z kolei jednostki, które znalazły się w grupie drugiej udzieliły na pytanie o formę przekształceniową odpowiedzi przyszłościowej. I tak 5,4 % respondentów z tej grupy nie zamierza się prywatyzować, nie podając powodu takiej decyzji. Spora część - 56,7 % odpowiadających jeszcze nie zdecydowała

się, co do przyszłego kształtu firmy. W kategorii tej znaleźli się przede wszystkim przedstawiciele terenowych przedsiębiorstw państwowych. 1,3 % respondentów wstrzymało się od odpowiedzi natomiast reszta - 36,6 % zamierza przekształcić się w spółki osób fizycznych i prawnych. W tej podgrupie proporcje są następujące: 67,7 - przekształcenie w spółkę akcyjną, 25,4 w spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością, 6,9 - brak decyzji odnośnie rodzaju spółki. W skład grupy respondentów reprezentantów przedsiębiorstw mających ulec przekształceniu w spółkę 85,0 % stanowią przedsiębiorstwa spółdzielcze. Wydaje się, że proces przygotowania do prywatyzacji jest w tej grupie dość zaawansowany. Potwierdza to dla przykładu polityka wewnętrzna Ogólnokrajowej Spółdzielni Turystycznej "Gromada". Firma ta od początku bieżącego roku prawie cały szczebel terenowy oddała w ajencję.

Kolejne pytanie dotyczyło przyczyn podjęcia procesu przekształceniowego lub chęci prywatyzacji przedsiębiorstwa. Otrzymano następujący wynik:

- niski poziom płac - 91,3 % respondentów,
- chęć uniknięcia opodatkowania z tytułu wzrostu wynagrodzeń - 40,8 %,
- konieczność kształtowania odpowiednich relacji zysku do wynagrodzeń - 38,7 %,
- trend w gospodarce narodowej - 35,1 %,
- ustalenia władz samorządowych - 5,4 %.

Część ostatnia dotyczy przedsiębiorstw państwowych terenowych, których organami założycielskimi są reprezentanci administracji państwowej.

Jak widać kwestie płacowe dominują nad pozostałymi. Niepokoić może jedynie fakt oceniania funkcjonowania firmy przez pryzmat indywidualnych wynagrodzeń pracowniczych. Dominacja ta nie jest właściwa ocenom przedstawicieli kierownictwa, od których należy spodziewać się innej perspektywy.

Problem następny stanowiły przeszkody w przyszłym procesie przekształceniowym. Respondenci reprezentujący przedsiębiorstwa spółdzielcze w prawie 100,0 % wskazywali na potrzebę uchwalenia nowego prawa spółdzielczego. Prace nad tą ustawą trwają od dłuższego czasu, nie wiadomo jednak, kiedy zostaną sfinalizowane. Znaczenie nowych uregulowań w tym względzie wynika z faktu, iż spółdzielczość z okresu realnego socjalizmu różni się znacznie od spółdzielczości w normalnym rozumieniu. W chwili obecnej, bez umocowania w prawie, podejmowanie przekształceń własnościowych nie ma sensu. Z kolei przedstawiciele przedsiębiorstw państwowych terenowych głównej bariery na drodze do prywatyzacji upatrują w stanie posiadanej bazy materialnej - tak fizycznym, jak i prawnym. Obiekty pozostające w gestii tzw. WPT-ów są nierzadko wysoce zdekapitalizowane. Ich niska wartość nie jest dobrym atutem na przykład przy wnoszeniu aportu. Z drugiej strony niski poziom cen ułatwia przejęcie mienia, a konieczność modernizacji nie musi wynikać z formy własności. Nie jest to więc przekonująca argumentacja. Można domniemywać, iż stanowi ona kamuflaż dla innych przyczyn, takich jak leżące w sferze psychiki lęki przed prywatyzacją jako swoistym nowum. Natomiast bezsporną, obiektywną przeszkodę stanowi niejasna sytuacja prawna wielu obiektów, głównie hotelarskich, pozostających w gestii WPT-ów. Wspominano już o tym, iż przeważnie urządzono je w budynkach prywatnych, obecnie

zwracanych prawowitym właścicielom. Do momentu ostatecznego uregulowania spornych kwestii ewentualna prywatyzacja pozostaje zablokowana.

I wreszcie ocena całokształtu procesów przekształceniowych w turystyce. Sprowadziła się ona de facto do wyrażenia opinii o tempie tych przemian. Strukturę odpowiedzi przedstawiono w tabeli 14. Warto zaznaczyć, że wśród respondentów, którzy uznają prywatyzację za zbyt wolną - 83,2 % stanowili przedstawiciele podmiotów sektora spółdzielczego, natomiast wśród osób nie znajdujących płaszczyzny dla porównania przeważali reprezentanci przedsiębiorstw państwowych terenowych - analogicznie 89,1 %. Na uwagę zasługuje fakt, iż 16,4 % ankietowanych ma świadomość, że prywatyzacja stanowi warunek konieczny, ale niewystarczający do osiągnięcia sukcesu rozumianego jako poprawę efektywności firmy. Nie oznacza to, iż pozostała część jest przekonana o cudotwórczej roli przekształceń własnościowych w gospodarce. Takiej opinii nikt wprost nie wyraził. Kilku przedstawicieli szczebla pośredniego spółki ORBIS wyraziło opinię, iż prywatyzacja w turystyce stwarza szansę dla oddziałów terenowych o niskich wynikach finansowych, gdyż mogą one przechodzić w agencje. Nie daje natomiast żadnych profitów oddziałom okręgowym. Tłumaczyć to może, choć z pewnością nie usprawiedliwiać, postępowanie niektórych dyrektorów tego szczebla w strukturze organizacyjnej przedsiębiorstwa, o którym wspomiano w poprzedniej części opracowania. Rzecznicy struktur, dla których nie ma miejsca w zreformowanej firmie podejmują kroki, nie zawsze zgodne z jej interesem, w celu zachowania swojej pozycji. Jest to niestety objaw patologii właściwej dla okresu przechodzenia od gospodarki centralnie

Tabela 14

Ocena tempa procesów prywatyzacyjnych w turystyce. Struktura odpowiedzi w %%

Wyszczególnienie	Odsetek odpowiedzi
1. Prywatyzacja postępuje zbyt szybko	2,8
2. Prywatyzacja jest zbyt wolna	58,1
3. Tempo prywatyzacji jest odpowiednie	6,5
4. Niemożność dokonania oceny z braku punktu odniesienia	30,2
5. Nie mam zdania	1,5
6. Brak odpowiedzi	0,9
R a z e m	100,0

Źródło: Dane z badanych przedsiębiorstw turystycznych.

Przeliczenia własne

zarządzanej do rynkowej, która uruchamia mechanizm selekcji zbędnych struktur, a nawet całych podmiotów.

Rekapitulując należy podkreślić, że wśród podmiotów uspołecznionych funkcjonujących na polskim rynku turystycznym najbardziej przekonane i przygotowane do prywatyzacji są jednostki sektora spółdzielczego, najmniej terenowe przedsiębiorstwa państwowe.

B I B L I O G R A F I A

1. Z. Radwański: Prawo zobowiązań, Warszawa 1986, s. 379.
2. J. Kaleta: Finanse przedsiębiorstw w warunkach reformy gospodarczej. PWE, Warszawa 1985, s. 45.
3. R. Vernon, Sovercicy at bay the Multinational Spread of US Enterprises. New York - London 1974.
4. A. Kornak: Analiza ekonomiczna przedsiębiorstwa turystycznego, AE, Wrocław 1977, s. 189.
5. A. Werschler: Kierowanie jednostką gospodarczą w turystyce w latach 1982-1987, w: Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki nr 4/86, Warszawa 1988, ss. 28-35.

BIBLIOTEKA IT
Archiwum Prac
Naukowo-Badawczych

A N E K S

A N K I E T A BT-1

Szanowni Państwo!

Instytut Turystyki - Zakład Badań Ekonomicznych w Poznaniu prowadzi badania nad sytuacją przedsiębiorstw turystycznych, państwowych i spółdzielczych i prywatnych biur podróży na rynku, w warunkach dokonujących się zmian systemowych, przekształceń własnościowych oraz wyraźnego regresu w społecznym zapotrzebowaniu na usługi turystyczne. Będziemy bardzo wdzięczni Państwu za udzielenie szczerych wypowiedzi na zamieszczone poniżej pytania i przesłanie wypełnionych ankiet do 20 czerwca bieżącego roku na adres:

Instytut Turystyki w Poznaniu 61-728 Poznań ul. Ratajczaka 44

1. Pełna nazwa przedsiębiorstwa:
.....
2. Zakres świadczonych usług /właściwe podkreślić/:
 - turystyka krajowa,
 - turystyka zagraniczna,
 - usługi hotelarskie,
 - usługi gastronomiczne,
 - wczasy,
 - transport turystyczny,
 - informacja turystyczna,
 - inne /wpisać jakie/:
 -

3. Własna baza turystyczna /stan bieżący/:

- hotel, motel: liczba obiektów
- ilość miejsc noclegowych
- inne obiekty noclegowe /jakie?/:.....
- liczba obiektów ilość miejsc noclegowych
- placówki gastronomiczne: liczba ilość
miejsc konsumenckich
- środki transportu: ogólna ilość
- w tym autokary

4. Stopień wykorzystania miejsc noclegowych /w %/ w latach:

- 1989 -
- 1990 -
- 1991 /za 9 miesięcy/

5. Stopień wykorzystania autokarów /% wykorzystania zdolności eksploatacyjnej/ w latach:

- 1989 -
- 1990 -
- 1991 /za 9 miesięcy/ -

6. Ogólna liczba obsłużonych klientów w latach 1989-1991

w ramach:

	1989	1990	1991 /9 m-cy/
- zagranicznej turystyki przyjazdowej:			
- zagranicznej turystyki wyjazdowej:			
- turystyki krajowej:			

7. Wielkość zatrudnienia w latach 1989-1991 /liczba osób/:

	1989	1990	1991 /9 m-cy/
- ogółem:			
z tego:			
- działalność podstawowa:			
- administracja:			
- pracownicy techniczni:			

8. Prosimy podać przyczyny, które spowodowały zmiany w poziomie zatrudnienia w ostatnich latach:

.....
.....
.....

9. Prosimy o podanie, jak kształtowały się w ostatnich latach podstawowe wskaźniki ekonomiczne w przedsiębiorstwie:

	1989	1990
- zysk netto		
- wskaźnik obniżki kosztów własnych		
- stopa zysku		
- stopa rentowności		

10. Prosimy podać, jak kształtowały się w latach 1989-1991 koszty w przedsiębiorstwie i jaki był udział poszczególnych ich rodzajów w wielkości ogółem:

	1989	1990	1991 /9 m-cy/
Poziom kosztów ogółem /w mln zł/:			
w tym /udział w %/:			
- amortyzacja			
- remonty			
- energia			
- zużycie materiałów			
- usługi materialne			
- usługi niematerialne			
- płace /wynagrodzenia/			

11. Czy przedsiębiorstwo realizuje aktualnie inwestycje:
tak, nie /podkreślić/
Jeżeli tak, to jakiego rodzaju?
koszt inwestycji
z jakich źródeł jest finansowana
12. Na jakie bariery i trudności napotyka Wasze przedsiębior-
stwo w aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej /prosimy
wpisać/:
.....
.....

Pytania dla przedsiębiorstw uspołecznionych /państwowych
i spółdzielczych/:

13. Czy w ostatnim czasie zmieniona została forma własności
przedsiębiorstwa: tak, nie /podkreślić/.
14. Jaką formę przekształceniową wybrało przedsiębiorstwo
i dlaczego:
.....
.....
15. Jakie były przyczyny podjęcia procesu przekształceniowego
w przedsiębiorstwie?
.....
.....
16. Jak oceniacie Państwo procesy prywatyzacyjne w turystyce?
.....
.....
17. Jakie przeszkody napotkano w procesie przekształceniowym
przedsiębiorstwa?
.....

Serdecznie dziękujemy Państwu
za wypełnienie naszej ankiety

Instytut Turystyki